

نسخه‌های عکسی

(فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی)

ابوالفضل حافظیان بابل

بخش دوم

(۱۰۳۲) ترجمه سیره‌النبی ﷺ (= ترجمه الضریح)
(تاریخ - ترکی)

مؤلف: ابوالحسن احمد بن عبدالله بن محمد بکری واعظ

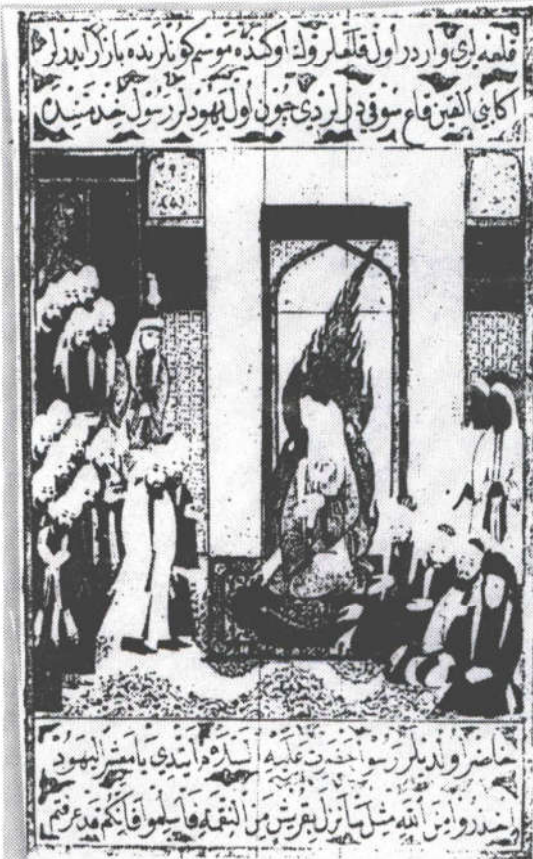
بصری

مترجم: مصطفی بن یوسف ضریر مولوی ارض رومی

(بعد از ۷۹۵ق)

درباره مؤلف این کتاب و دوره زندگانی و آثار و مذهب او، اختلاف بسیاری بین دانشمندان وجود دارد و در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حاضر، در معرفی «مقتل امیرالمؤمنین علی علیه السلام» از بکری، اطلاعات ارزنده‌ای در این باره درج شده است.^۱

مؤلف از داستان پردازان در روایتهای مذهبی و تاریخی بوده و در کتابهای خود داستانهایی آورده که مستند تاریخی و روایی ندارد. از این رو، مورد نکوهش علما و تراجم نگاران اهل سنت، همچون سمهودی، ذهبی و ابن حجر قرار گرفته است. ذهبی او را قصاص کذاب دانسته و گفته که او واضع قصص بوده و سخنی علمی و مستند در روایات او یافت نمی‌شود. ابن حجر نیز فتوا به حرمت قرائت سیره‌النبی تألیف بکری داده است. از آثار بکری، الأنوار و مفتاح السرور و الأفكار فی مولد النبی المختار در کشف الظنون و الذریعه معرفی

ترجمه ترکی سیره‌النبی (ص)

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت‌الله مرعشی نجفی: ۱۲۸/۲۹ - ۱۳۳، نسخه شماره ۱۱۴۹۹.

العربية: ص ۵۲۶ - ۵۳۱؛ مرآت الکتب: ۱۱۱/۴ - ۱۱۶؛
فهرست نسخه‌های تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول:
۴۰۴/۱ - ۴۱۰؛ فهرست مخطوطات المكتبة الملكية فی برلین:
۱۱۸/۹ و ۱۷۹؛ عثمانلی مؤلفری: ۱۳۷/۳ و ۱۳۸.

نسخه حاضر جلد چهارم از کتاب را در بردارد.
آغاز نسخه:

حمدله شکره ملتزم اولالم

عاجزوک حمد و شکر عادتدر...

ابوالحسن البکری رحمته الله حدّثنا محمد بن موسی الفرغانی قال
حدّثنا رسول الله صلی الله علیه و آله طبقی احدی کردی بر سلّم یاش خرما در.
انجام نسخه: و کتاف ده یویلند یکیم سفیان بن خالدی
کیستی و زیدی اولدو رتدی دبو خلایق را سنده چاو اولدی،
والحمد لله وحده و صلی الله علی محمد و آله و صحبه اجمعین...

نسخ مشکول، مصطفی بن ولی، ظهر جمعه ۱۰۰۳ق، در
عصر سلطان مراد خان بن سلطان سلیم خان بن سلطان
سلیمان، تمام صفحات مجدول محرر مذهب، صفحه
آغاز سرلوح مزدوج مذهب که نام کتاب «کتاب سیری نبی
جلد رابع» در آن ثبت شده است، نسخه تزیینی است
و دارای تصاویر مینیاتوری متعددی است، در اول نسخه

یادداشتی است به تاریخ ۱۱۴۷ق. ۹۹۸
صفحه، ۱۳ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستر بیٹی،
دوبلین ایرلند جنوبی: شماره ۴۱۹.

(۱۰۳۳) الأربعون حديثاً عن الأربعين

في فضائل أمير المؤمنين عليه السلام

(حدیث - عربی)

از: شیخ مفید ابو محمد عبد
الرحمن بن احمد نیشابوری خزاعی
(حدود ۴۷۶ق)

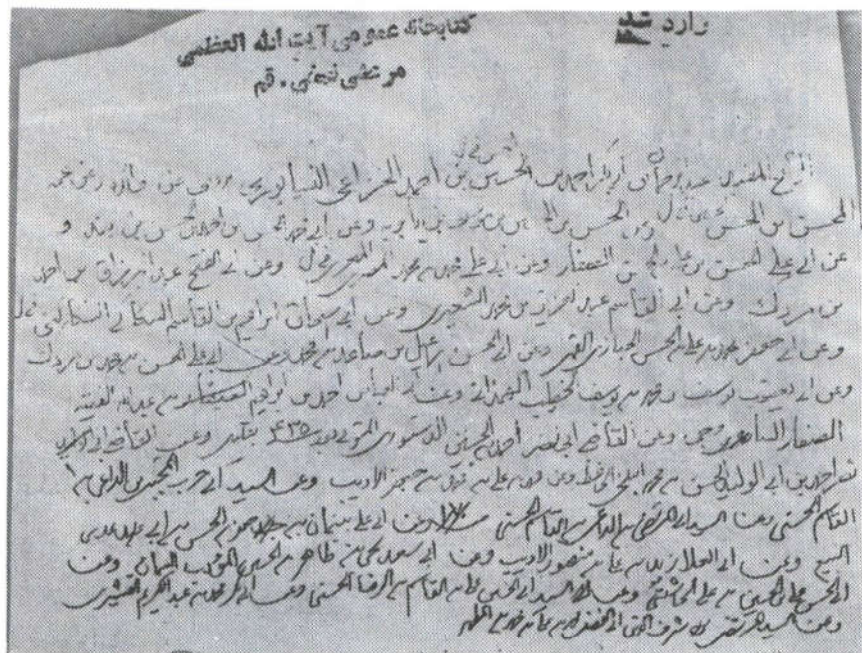
مؤلف، عمّ شیخ ابوالفتوح رازی و
از ثقات و علمای ممتاز و عالیقدر
شیعی در سده پنجم هجری است که به

شده است و در نجف و قم و بیروت به چاپ رسیده است.
کتاب حاضر شامل داستانهایی است از صدر اسلام و
زندگی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جنگهای آن دوره، متشکل از
چندین جلد مفصل.

نسخه‌هایی از سیره النبی صلی الله علیه و آله، تألیف ابوالحسن بکری، در
کتابخانه سلطنتی برلین نگهداری می‌شود و در همان کتابخانه
نسخه‌ای از النجم الثاقب بدر الدین بن عبد الله بکری یمنی
صدیقی معرفی شده که در آن از روایات ابوالحسن بکری
بسیار استفاده شده است.

مصطفی ضریر بن یوسف مولوی ارض رومی در اواخر
سده هشتم هجری، سیره النبی ابوالحسن بکری را به نثر و نظم
ترجمه کرده است. از جمله آثار مترجم، ترجمه فتوح الشام
واقفی (۲۰۷ق) است که در سال ۷۹۵ق به نام امیر چولپان
نائب حلب به انجام رسانده و نسخه‌هایی از آن در مصر و
ترکیه موجود است.^۱

منابع: سیر اعلام النبلاء: ۳۶/۱۹؛ میزان الاعتدال: ۲۵۱/۱؛
معجم المؤلفین: ۲۰۸/۷ و ۱۳۷/۱۰ و ۲۲۹/۱۱؛ ریحانة الادب:
۲۷۴/۱ و ۵۸/۷ و ۵۹؛ دایرة المعارف الاسلامیة: ۴۸۷/۷؛
کشف الظنون: ۱/۱۹۵؛ الذریعة: ۴۰۹/۲ - ۴۱۱؛ ریاض العلماء:

دستخط آیت الله مرعشی در آغاز الاربعون حدیثا

۱. فهرس المخطوطات التركية العثمانية (دار الکتب القومية المصرية): ۲۳۱/۱؛
فهرست نسخه‌های تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول: ۳۰۵/۱.

۴۲/۱ و ۴۴۰/۵ و ۳۳/۷؛ فهرس المخطوطات التركية العثمانية
دار الکتب القومية المصرية): ۲۱۹/۱؛ اهل البيت في المكتبة

درخواست سید ابوالفضل هادی بن حسین بن علوی حسینی، چهل حدیث از چهل نفر از مشایخ خود را با ذکر اسانید در فضایل حضرت علی بن ابی‌طالب علیه السلام گردآورده و در پایان انگیزه‌اش از تألیف را حدیث شریف نبوی ذکر نموده که «من حفظ علی امتی اربعین حدیثاً من السنّة کنت له شفیعاً یوم القيامة».

شیخ منتجب الدین علی بن عبید الله ابن بابویه رازی نیز با ملاحظه رساله حاضر، دست به تألیف الاربعین جدیداً عن الاربعین من الاربعین زد و چهل حدیث از چهل نفر از مشایخ خود از چهل نفر از صحابه نبی اکرم صلی الله علیه و آله را در فضائل و مناقب حضرت علی علیه السلام گردآوری کرد.

اربعین خزاعی با تحقیق و تصحیح دانشمند مفضل، آیت‌الله شیخ محمدباقر محمودی، به سال ۱۴۱۴ق، به همت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در تهران، در ۱۱۰ صفحه، به چاپ رسید.

درباره سلسله اسانیدی که خزاعی در اربعین آورده، جناب محمودی در مقدمه تصحیحشان و مرحوم دانش پژوه در فهرست دانشگاه تهران اطلاعاتی سودمند نگاشته‌اند.

آیت‌الله مرعشی رحمته نیز در ابتدای نسخه تصویری حاضر، سلسله مشایخ مؤلف را به خط مبارکشان قلمی فرموده‌اند.

چند نسخه خطی از این رساله در کتابخانه حاضر موجود است.^۱

منابع: الذریعة: ۴۳۲/۱ و ۴۳۳ رقم ۲۲۰۱؛ معجم المطبوعات العربیة فی ایران، رفاعی: ۲۷۵؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۲۹/۱۴؛ فهرست دانشگاه تهران: ۱۰۷۱/۵ - ۱۰۷۷.

آغاز: حدّثني الشيخ الفقيه العالم شجاع الدين أبو عبد الله محمد بن احمد بن محمد بن العياش البيهقي وفقه الله للخيرات املاء بمدينة مراغة في ثالث عشرين صفر من شهور سنة أربع و ثلاثين و خمسمائة، قال حدّثنا السيد الرئيس العالم الزاهد صفي الدين المرتضى بن الداعي بن القسم الحسيني الرازي بهاء الله، قال حدّثنا الشيخ المفيد عبد الرحمن بن احمد النيسابوري رحمته، قال حدّثني مصنف الكتاب الخزاعي رحمته، يقول: اللهم اني أحمدك حمداً يفوق حمد الحامدين وأشكرك شكراً يعلوا شكر الشاكرين.

انجام: ان يحشرنا في زمرة نبيّه محمد و عترته عليهم السلام

و يرزقنا رؤيتهم و مرافقتهم و شفاعتهم بفضله و منه، تمّ كتاب الأربعين عن الأربعين في فضائل علي بن أبي طالب أمير المؤمنين و سيد الوصيين عليهم السلام.

نسخ، کاتب پس از ختم رساله آورده است: و فی المنتسخ منه عرض علی اصله و لله الحمد و المنّة نجز بعون الله تعالی و حسن توفيقه غرّة رجب الاصم سنة احدى و ستين و ثمان مائة و كتب العبد الفقير الى الله سبحانه محمد بن علی بن حسن بن محمد بن صالح الجباعي... و فيها ايضاً النسخة المكتوب و منها هذه النسخة مقابلة بخط الشيخ شمس الدين محمد بن مكى رحمته و كتب فی آخره بخطه عرض علی اصله و كتب ايضاً رحمته نقل من نسخة بمراغة فی سنة اربع و ثلاثين و خمسمائة صح. و پس از آن، خاتمه الاربعين عن الاربعين من الاربعين شيخ منتجب الدين ابو الحسن علی بن ابی القاسم عبیدالله ابن بابویه رازی،^۲ در حکایات چهارده گانه، در نسخه درج شده و در پایان آمده است: نجز لاحدی و عشرين مضت من شهر الله رجب الاصم سنة احدى و ستين و ثمان مائة بکرک نوح عليه السلام بقلم العبد الفقير محمد بن علی بن حسن بن محمد بن صالح الجبعی اللوزانی و الحمد لله حمداً كثيراً مبارکاً... من نسخة بخط الشيخ شمس الدين محمد بن مكى كتبها بالحلة سنة ست و سبعين و سبعمائة و هو نقل من نسخة بخط محمد بن محمد بن علی الحمدانی القزوينی رحمته تاریخها سنة ثلث عشر و ستمائة و ايضاً فی هامش نسخة المنقول عنها: بلغ مقابلة بأصله شهر شعبان سنة احدى و ستين و ثمان مائة. و در صفحه پایانی نسخه مطلبی به نقل از شهید اول، محمد بن مکى، درج شده است. همچنین در صفحه اول نسخه عکسی حاضر، مشایخ مؤلف (خزاعی) و سلسه سند او به خط آیت الله مرعشی رحمته درج شده است. ۱۰۲ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: شماره ۵۰۲. فهرست کتابخانه هدایی سید محمد مشکوه به کتابخانه دانشگاه تهران: ۱۰۷۱/۵ - ۱۰۷۷ و ۱۰۷۸ - ۱۰۸۱.

۱. التراث العربی فی خزانه مخطوطات مکتبه آية الله العظمی المرعشی النجفی: ۱/۱۵۶.
۲. این کتاب در سال ۱۴۰۸ق با تحقیق مؤسسه امام مهدی (عج) در قم به چاپ رسیده است.

(۱۰۳۴) منهج السلوك بطريق ملك الملوك

(عرفان - عربی)

از: شمس‌الدین محمد خلوتی احمدی مسکین
مؤلف که خود را محمد شمس‌الدین خلوتی احمدی مسکین، از نسل ولی عشیش صاحب السرّ المبین، معرفی نموده است، در مقدمه کتاب می‌نویسد: لما ساقنی سابق التقدير باذن اللطيف الخبير الى مدينة قسطنطينية العلية حماها الله من كل بلية و آلت بها كتابي المسمى بمنهاج الوصول، بطريق السبعة الاسماء الاصول في طريق ملوك السادة الخلوتية^۱ و غيرهم من ساير الطرق السنية المرضية فكان كتاباً كبيراً كثير العبارات فلربما نسأمه الهمم القاصرة في بعض الاوقات فألفت هذه الرسالة المختصرة على منوال غير ذاك المنوال لتكون عمدة للسالك في جميع الاحوال و سميتها منهج السلوك بطريق ملك الملوك....
خلوتی، منهج السلوك را در شش باب و یک خاتمه به ترتیب ذیل سامان داده است:

۱. فی التعبير فی الانفس علی منوال اهل السلوك و ما يستدل به السالك علی قطع الطبايع الحاجة عن الوصول الى ملك الملوك و فی الاطوار السبعة،
  ۲. فيما يخبر به سلوك العاشقين الذائقين و يكشف عن حقيقة المسلك علی منهج السالكين الواصلين،
  ۳. فی معرفة ما يرد علی الضماير من الالهامات الربانية و الخطابات الروحانية الملكية و الهواجس القلبية و الشهوات النفسية و الوسوس الشيطانية،
  ۴. فی معرفة المقامات العلية و الاحوال السنية،
  ۵. فی الشريعة و الطريقة و الحقيقة،
  ۶. فی العلم و المعرفة،
- خاتمه: فی معرفة التوحيد.

در فهرست مخطوطات دار الكتب ظاهريه^۲ دو کتاب به نامهای رساله فی معرفة الحقائق السبعة و القول الفريد فی معرفة التوحيد، از ابو عبدالله شمس‌الدین محمد دمر داش محمدی جركسی خلوتی صوفی (۹۲۹ق)، معرفی شده است. دانسته نشد که نویسنده کتابهای مذکور، همان مؤلف کتاب حاضر است یا فرد دیگری است.

آغاز: الحمد لمن اضمحلت الاشياء فی هوية ذاته الابدية المتجلی بأسمائه فی المرتبة الالهية الاوّل قبل الاكوان الوجودية الآخر بعد انقضاء الأزمان الفلكية الدورية.

انجام: حسب اصطلاحهم بأوضح عبارة و أطف إشارة مجنباً سوء الظن و تعصب الحرمان قال تعالى و تعاونوا علی البر و التقوى و لا تعاونوا علی الاثم و العدوان، قد تمّ بعده الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ [قرن ۱۲ق]، عناوین شنگرف، در صفحه عنوان آمده است: هذا کتاب منهج السلوك بطريق ملك الملوك تأليف الفقير المسكين الخلوتی الاحمدی محمد شمس‌الدین نسل الولی عشیش صاحب السرّ المبین نفع به آمین، للشيخ المؤلف

هذا کتاب منهج السلوك
الی طریق مالک الملوك
کشف فيه عن نقاب و الذي
الفیه فيه جادة المسلك
ابدیت فيه الواحديّة التي
تطهر القلوب عن الشكوك
ابهرت فيه الوصل و الوصال
کمرشد يشير للمفلوك
برسم عالم الانام ذی التقی
و عالم التحقيق بالسلك
و نیز مهر ترنجی بزرگ که دلالت بر وقف نسخه از طرف
مصطفی رئیس کتاب در سال ۱۵۴۱ق می‌کند. ۱۰۲
صفحه، ۱۸ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه سلیمانیه، استانبول ترکیه: شماره ۵۱۳.

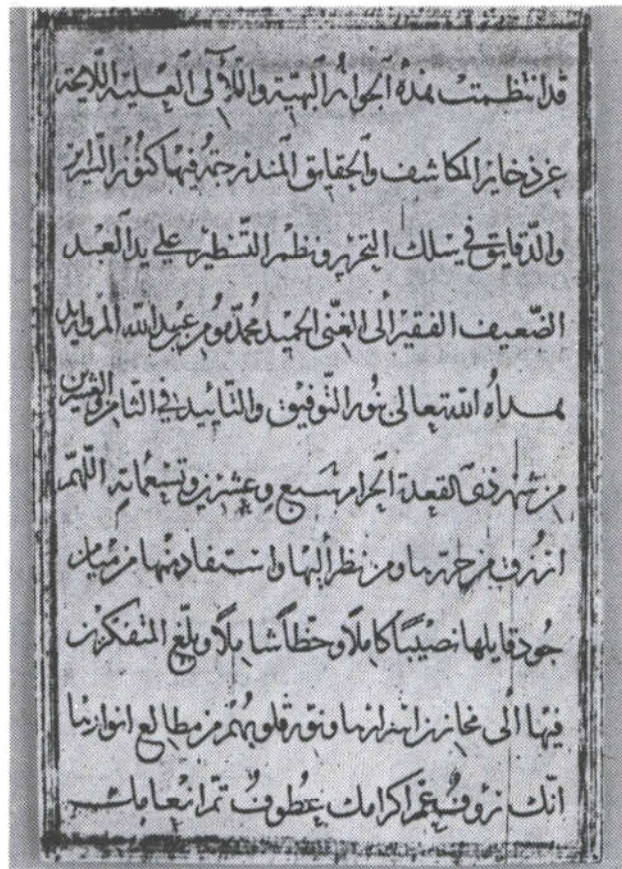
(۱۰۳۵) انوار العقول من اشعار وصی الرسول (ادب - عربی)

از: قطب‌الدین محمد بن حسین بیهقی کیدری (زنده در ۵۷۶ق)

تدوینهای گوناگون از اشعار منسوب به امیرالمؤمنین سراغ داریم. نخستین گردآوری را عبدالعزیز جلودی (۳۲۲ق) انجام داده است.^۳ دومین گردآوری از ابوالحسن علی بن

۱. خلوتیه نام سلسله‌ای از صوفیه و درویشهاست که بیشتر در کشور عثمانی و کشورهای مجاور آن زندگی می‌کنند. شیخ عثمان افندی و اسماعیل حقی از بزرگان این فرقه‌اند. (لغت‌نامه دهخدا، ماده «خلوتیه».)
۲. فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهرية، التصوف: ۷۰۵/۱ و ۴۶۴/۲؛ ایضاح المکنون: ۲۵۰/۲.
۳. رجال النجاشی: ۱۶۷؛ الذریعة: ۱۰۱/۹.

احمد بن محمد فنجگردی نیشابوری (۵۱۳ق) است، با نام تاج‌الاشعار یا سلوة الشیعة. این دیوان نخستین مأخذ کیدری در تدوین انوار العقول بوده و نسخه‌های متعددی از آن باقی مانده و در گنجینه بهارستان و میراث حدیث شیعه به چاپ رسیده است. دومین مأخذ انوار العقول، دیوان امیرالمؤمنین تدوین شده یکی از اعلام بوده که از سلوة الشیعة فنجگردی بزرگ‌تر بوده است.^۱ سومین مأخذ انوار العقول، دیوان امیرالمؤمنین علیه السلام گرد آوری ابن الشجرى هبة الله بن علی بن محمد (۵۴۳ق) است.^۲ کیدری نیز مجموعه دیگری از اشعار منسوب به حضرت

انوار العقول من اشعار وصی الرسول (ص)

ش ۴۶؛ دیوان امام علی علیه السلام، ترجمه و تصحیح دکتر ابوالقاسم امامی، انتشارات اسوه، تهران، ۱۳۷۵ش؛ شرح دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب، سید محمد مهدی جعفری، فصلنامه آینه میراث، ش ۲۲؛ قطب‌الدین کیدری و انوار العقول، جویا جهانبخش، فصلنامه علوم حدیث، ش ۱۲؛ تحقیقات ادبی یا سخنانی پیرامون شعر و شاعری، کیوان سمعی؛ ص ۳۵۵ - ۳۵۷؛ دانشنامه امام علی علیه السلام، ج ۱۲، مقاله دیوان امام علی علیه السلام، مهدی مهریزی؛ ص ۲۱۳ - ۲۴۲؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی،

علی علیه السلام گرد آورده، با نام الحديقة الاثیفة.^۳ در دوره‌های اخیر نیز جمعی از دانشوران، همچون ملا قاسم خوانساری، شیخ محمد بن علی مدرس خیابانی، سید محسن امین عاملی، به گردآوری اشعار منسوب به حضرت امیر اهتمام نموده‌اند. انوار العقول فی اشعار وصی الرسول، دیوان مفصلی است شامل حدود ۵۰۰ قطعه از اشعار منسوب به امام علی علیه السلام به ترتیب الفبایی قافیه‌ها و با ذکر بسیاری از اشعار. نسخه‌های خطی بسیاری از انوار العقول شناسایی شده است؛ از جمله، چند نسخه کهن و نفیس از آن در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود.^۴ این دیوان بارها به چاپ رسیده و ترجمه آن به زبانهای مختلف نیز منتشر شده است. درباره انتساب اشعار به امام علی علیه السلام و سیر تاریخی تدوین دیوانها و کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آنها، در کتابها و مقالات تخصصی مباحث فراوانی مطرح شده است.

منابع: پژوهشی درباره دیوان امام علی علیه السلام، محمدحسین حسینی جلالی، ترجمه جویا جهانبخش، فصلنامه آینه پژوهش،

محمدعلی حائری: ۱/ ۳۰۰ - ۳۰۱.

آغاز: الناس من جهة التمثال اكفاء

أبوهم آدم و الأم حواء

فان یکن لهم فی أصلهم شرف

یفاخرون به فالظین و الماء

انجام: و کم أمر یساء به صباحاً

و تأتیک المسرة بالعشی

اذا ضاقت بک الأحوال یوماً

فثیق بالرازق الفرد العلی

نسخ معرب زیبا، محمد مؤمن بن عبد الله مروارید، ۲۲

ذی‌قعدة ۹۲۷، تمام صفحات مجدول محرر مذهب،

صفحة اول سرلوح مزدوج مذهب، صفحه اول و دوم

۱. الذریعة: ۴۳۲/۲ و ۱۰۱/۹.

۲. همان: ۳۱۶/۲.

۳. همان: ۴۳۲/۲ و ۱۰۱/۹ و ۳۸۱/۶.

۴. نک: التراث العربی: ۳۲۹/۱.

انوار العقول من اشعار وصي الرسول (ص)

دارای چند کتیبه بازوبندی مذهب، اشعار در صفحات جدول کشی شده دو ستونی درج شده و سطر اول، وسط و آخر هر صفحه به خط ثلث جلی نگاشته شده است، کاتب در پایان نسخه آورده است: «قد انتظمت هذه الجواهر البهية واللالی العلیة اللایحة عن ذخایر المكاشف والحقایق المندرجة فیها كنوز السراير والدقایق فی سلك التحریر ونظم التسطیر علی يد العبد الضعیف الفقیر الی الله الغنی الحمید محمد مؤمن بن عبد الله المرورید هداه الله تعالی بنور التوفیق والتأیید فی الثامن والعشرين من شهر ذی القعدة الحرام سبع وعشرين وتسعمائة. اللهم ارزق من حررها ومن نظر اليها واستفاد منها من میامن جود قایلها نصیباً كاملاً وحظاً شاملاً وبلغ المتفكرین فیها الی مخازن أسرارها ونور قلوبهم من مطالع أنوارها أنك رؤوف عمّ اكرامك عطف تَمّ انعامك.» در آخر نسخه یادداشت مطالعه و نظر از احمد بن ملحم بن یونس بن معن به تاریخ اواسط رجب ۱۰۷۶. ۱۱۶ صفحه، ۱۵ سطر.

نسخه اصل: چستر بیٹی، دوبلین ایرلند جنوبی:

شماره ۴۲۰۶.

فهرست آربری: ۶۵/۵؛ فهرست آربری، ترجمه محمود شاکر سعید: ۶۷۶/۲.

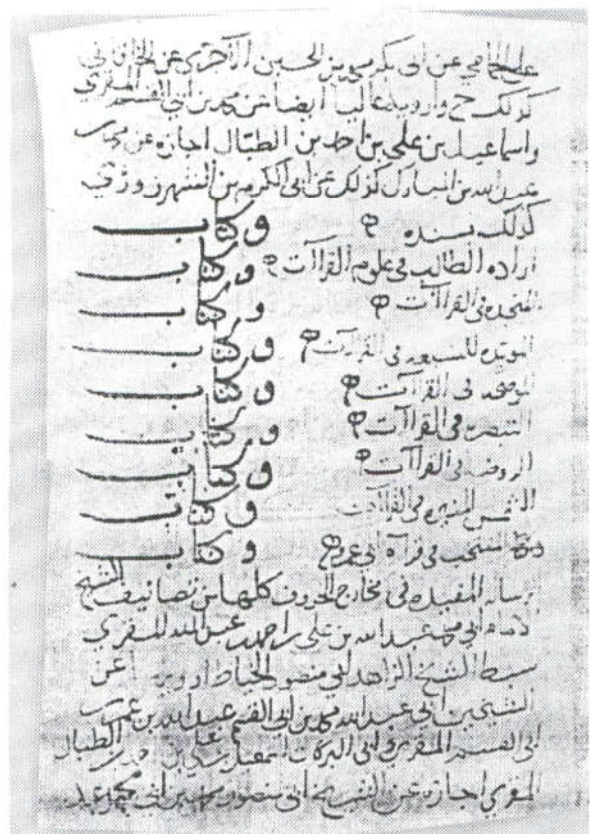
(۱۰۳۶) مشیخة سراج الدین القزوينی

(رجال، اجازات - عربی)

از: سراج الدین عمر بن علی قزوینی شافعی (۷۵۰ق)

ابوحفص سراج الدین عمر بن سید علی بن عمر قزوینی در ۶۸۳ق در قزوین به دنیا آمد. مدتی در واسط زندگی نمود و در ۷۵۰ق در بغداد وفات یافت. وی در بغداد امامت جماعت مسجد «جامع الخلافة» را به عهده داشت.

ابن حجر عسقلانی (۸۵۲ق) در شرح حال وی نوشته است: عمر بن علی بن عمر القزوينی الحافظ الكبير محدث العراق سراج الدین، ولد سنة ۶۸۳ و عنی بالحديث و سمع من الرشید بن أبي القاسم و محمد بن عبدالمحسن الدواليبي و النجم احمد بن غزال و جمع جم و اجاز له التقى سليمان و غيره من دمشق و صنّف التصانيف و عمل الفهرست أجاد فيه و مات سنة ۷۵۰. روى عنه جماعة من آخرهم شيخنا مجد الدين محمد بن يعقوب الشيرازي صاحب القاموس.

مشیخة سراج الدین القزوينی

بنا بر نقل زرکلی، در ذیل طبقات الحفاظ سیوطی (ص ۳۵۸) وفات قزوینی در ۷۷۵ق ثبت شده و همو به نقل از نسخه‌ای مخطوط، وفات قزوینی در ۷۴۸ق را نیز محتمل دانسته است. از جمله تألیفات سراج الدین قزوینی، الأحادیث الموضوعة الواقعة فی کتاب المصابیح للبعوی است که نسخه‌هایی از آن در مکتبه تیموریه قاهره نگهداری می‌شود. و نسخه‌ای از الأربعون حدیثاً، از تألیفات وی، در دار الکتب قاهره موجود است.

رسالة حاضر، اجازة روایتی مفصلی است که سراج الدین قزوینی برای شاگردش ابوالحسن علی بن ابی‌الحسین منصور بن علی واسطی اصفهانی نگاشته است. در نسخه حاضر ابتدائاً استجازة واسطی درج شده که خود را اصغر تلامذة قزوینی شمرده و در حق استادش می‌نویسد: الامام العالم العامل و الحبر الفاضل الكامل صاحب السيرة العمرية و مقتدی السنة النبوية حایز قصب السبق و المجلی فی حلبة الصدق ذی الآراء السديدة و المناهج الرشيدة مقتضى آثار السلف الصالحین و موضح سنن الحق للسالكین مجتهد العراق و مسندها بالاتفاق الذی شاع جمیل ذکره فی الآفاق و امتدت شوقاً الی جمیل طلعتة الاعناق سراج الحق و الملة و الدین ابو حفص عمر بن علی بن عمر القزوينی اعز الله تعالى اهل السنة الغرا بشريف همته الفارغة و قمع اهل البدعة الشنعاء بمنيف سطوته المانعة...

واسطی در این استجازه از استاد خود چنین درخواست می‌کند: و المسئول من جمیل عوایده و جزیل فوایده ان يتصدق فی حق اصغر تلامذته... اصلاً و یلبسه الخرقه التي لبسها من المشايخ الثقات و الصلحاء الاثبات و یجیزه بما صحَّ عنده سماعاً و قراءةً و مناولةً و اجازةً أو سمعه منه بقراءته او قراءة غيره و ان يذكر كل كتاب باسمه و طرقه علی ما يتيسر من ذلك عالیاً و نازلاً...

قزوینی در پاسخ به درخواست شاگردش، این اجازة مفصل را نگاشته و آن را مشحون از اطلاعات رجالی و کتاب‌شناسی نموده است و روایت مطالب ذیل را به مجاز اجازة می‌دهد: اجزت... ان يروي عني ما يصل اليه و يصح لديه أنه من مقروءاتي و مسموعاتي علی مشايخي و مناولاتي و مستجازاتي منهم و ما كتبوا الي من بلدان الاسلام بخطوطهم بعد التماسي ذلك منهم حجازاً و شاماً و عراقاً، عرباً و عجماً، من جميع أصناف العلوم من التفاسير و الأحاديث و كتب القرآت السبعة و العشرة و الشواذ و الأخبار و السنن و الآثار و من كل ما

يتعلق بالعلوم الدينية و المعارف الربانية السنية من كتب التصوف و أحوال الصوفية المتمسكين بأحوط المذاهب و أشرف المطالب و غير ذلك من كتب الأدب نحواً و لغةً و شعراً و كتب الأصول و الفروع و من سائر ما للرواية فيه عرفاً مدخل و للدراية فيه شرعاً مجال و جميع ما ألفته و جمعته و من علم القرآن و الحديث و الفقه و التاريخ و التصوف و ما سألفه وأرويه معتمداً في ذلك كله شرايط صحّة التحديث عند أرباب النقل و الحديث.

قزوینی این اجازة را به دلیل اشتغال بر اسامی مشایخ متعدد و کتابهای مختلف، تعبیر به مشیخه می‌کند؛ چنان که می‌گوید: انّ هذه الاجازة تكون كالمشيخة لكل من يدرك زمانك... مع اني لا أذكر ان شاء الله تعالى في هذه المشيخة طريقاً الا بعد علمي أنه أعلى الطرق في زماني هذا...

سراج الدین قزوینی در جایی از این اجازة سخن از نگارش مشیخه‌ای مفصل، شامل چند جلد، به میان می‌آورد و می‌گوید: ان طول الله في العمر و سهل في الأمر كتبت مشيخة تحتوي على مجلدات أذكر فيها جميع شيوخی و شیوخ اولادی اذ شاركونی فی أكثر مروياتی اجازة و سماعاً و أذكر جميع أساتيدنا بأعلى الطرق الی المصنفين من جميع المذاهب الأربعة و لا ابقى كتاباً مصنفماً مشهوراً متداولاً الا و ذكرت اسنادی فيه الی مؤلفه من جميع أصناف العلوم الشرعية و الادبية و كتب الصوفية بحيث لا يبقى لمعرض عن فضيلة طلب الاسناد عذر في اعراضه....

منابع: الأعلام، زرکلی: ۵۶/۵؛ الدرر الكامنة، ابن حجر عسقلانی، بیروت، دار الکتب العلمية، تصحيح عبد الوارث محمد علی: ۱۰۶/۳؛ الفهرس الشامل للتراث العربي الاسلامی المخطوط، الحديث النبوی الشريف و علومه و رجاله: ۴۹/۱ و ۷۹.

آغاز استجازة: الحمد لله العالم بأسرار القلوب المطلع علی خفیات العیوب ذی العظمة و الکبرياء.

آغاز اجازة: قال الشيخ ابو حفص سراج الدین عمر بن السيد علی بن عمر القزوينی المحدث الشافعی... أحمد الله علی نعمه العظام و أشکره علی مننه الجسام و أصلی و أسلم علی نبیه محمد سيد الرسل الكرام المبعوث الی كافة الخاص و العام. انجم: فهذا آخر ما خطر بالبال في الوقت الی أيام ولادتی من المشهورين المتداولة تصانيفهم و مروياتهم... نفع الله بها

(۱۰۳۷) الأنوار اللمعة في الجمع بين الصحاح السبعة

(حدیث - عربی)

گویا از: ابن صلاح، تقی الدین ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن شهرزوری (۶۴۳ق)

نام این کتاب در کشف الظنون و ایضاح المکنون به صورت الأنوار اللمعة فی الجمع بین مفردات الصحاح السبعة درج شده و توضیح دیگری درباره مؤلف و خصوصیات کتاب ندارند. در فهارس نسخ خطی و برخی منابع کتاب شناسی و تراجم، این کتاب به سه تن از علمای اهل سنت منسوب شده است:

۱. ابن صلاح، تقی الدین ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن شهرزوری^۱ (۶۴۳ق)

۲. ابو سعید محمود بن کمال ساوی (صاوی) (۶۵۳ق)

۳. ابو عوانه یعقوب بن اسحاق نیشابوری اسفراینی^۲ (۳۱۶ق)

مؤلف در مقدمه، تألیف این کتاب را در اجابت به درخواست محمد جوینی^۳ (۶۱۷ق) دانسته و در خاتمه قسم ثالث می گوید: و فی القلب ان نؤلف کتاباً جامعاً لجميع اقسام الحدیث و لجميع ما يتعلق بها ان كان فی الأجل تأخیر... این کلام، انتساب کتاب به ابن صلاح را تقویت می کند؛ زیرا او موفق به نگارش علوم الحدیث، مشهور به مقدمه ابن صلاح، شده است.^۴

مؤلف، کتاب را به هفت قسم مرتب نموده و هر قسم شامل کتابها و ابواب متعدد است. وی در هر قسم متفردات یکی از صحاح سبعة را به ترتیب ذیل می آورد:

قسم اول: متفردات صحیح مسلم

قسم دوم: متفردات صحیح بخاری

قسم سوم: متفردات صحیح ترمذی

قسم چهارم: متفردات صحیح ابی داود سجستانی

قسم پنجم: متفردات صحیح ابن ماجه قزوینی

قسم ششم: متفردات صحیح دارمی

قسم هفتم: متفردات صحیح نسائی

۱. نک: معجم المؤلفین: ۲۵۷/۶؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۱۱۶/۴ و ۱۱۷.

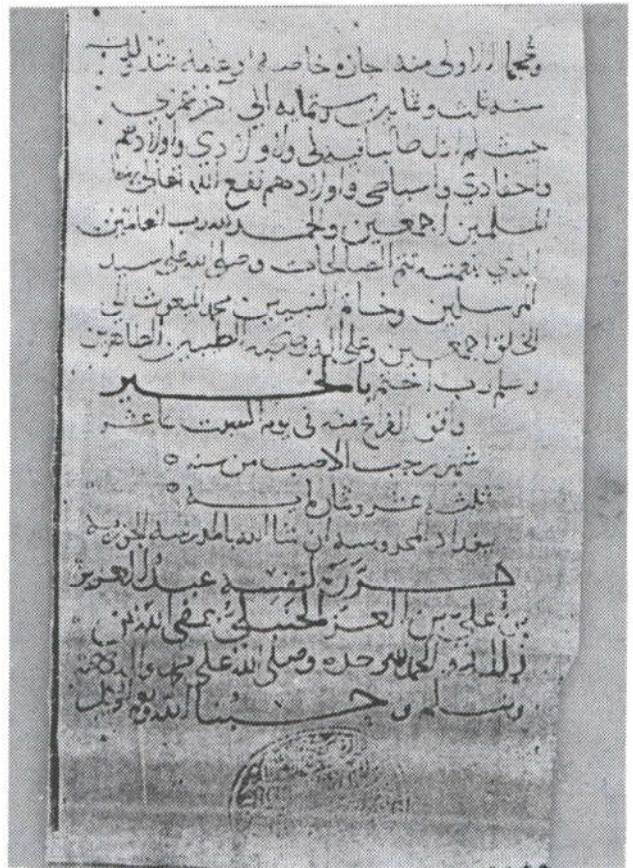
۲. نک: معجم المؤلفین: ۲۴۲/۱۳.

۳. نک: همان: ۸۷/۱۱.

۴. این کتاب بارها به چاپ رسیده و شروح متعددی بر آن نوشته اند. نک: دلیل

مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعة: ۵۷/۱.

المسلمین أجمعین و الحمد لله رب العالمین الذی بنعمته تتم الصالحات و صلی الله علی سید المرسلین و خاتم النبیین محمد المبعوث الی الخلق أجمعین و علی آله و صحبه الطیبین الطاهرین و سلم رب اختم بالخیر.

مشیخة سراج الدین القزوینی

نسخ، عبد العزیز علی بن عز حنبلی، شنبه ۱۰ رجب ۸۱۳ در مدرسه جوزیه بغداد، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است، کاتب این نسخه را برای خودش نوشته و در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف را به خط درشت ثبت کرده است، در صفحه مذکور، شرح حال مختصری از مؤلف درج شده و مهر بیضوی مربوط به وقف نسخه از طرف شیخ الاسلام بر مدرسه ای در قسطنطنیه به چشم می خورد. ۳۷۰ صفحه، ۱۹ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه فیض الله افندی، استانبول ترکیه:

شماره ۵۴۱.

مجموع اقسام هفت‌گانه کتاب، شامل حدود ۳۰/۰۰۰ حدیث است.

در مقدمه کتاب درباره انگیزه تألیف و شیوه نگارش چنین آمده است:

«... أما بعد فإني رأيت كتاب صحيح مسلم أكثر الصحاح حديثاً وأحسنها نظماً وترتيباً وشاهدت طالبى الحديث له أشد تحصيلاً استخرجت منه متون الأحاديث محذوفة عنها الأسانيد والتكرار وإذا رأيت فى واقعة متحدة أحاديث مختلفة أوردت أكملها وما يتفرد به كل حديث عنه من فائدة ضمنت اليه وقلت يزيد فى رواية كذا وأثبت اسم الراوي الأصل حذراً من التويل واقتصرت على هذا المستخرج مدة خمسة عشر سنة واشتغل طلبة الحديث بسماعه والبحث عن معاني الأحاديث المودعة فيه، ثم التمس مني جماعة من طالبى الحديث ان استخراج من صحيح البخارى الأحاديث التي تفرد بها البخارى عن مسلم، ليكون الكتاب جامعاً بين الصحيحين ثم أقبل طالبين العلم على تحصيله وسماعه مدة سنة أو أكثر، فحينئذ فرغ سمع المصاحب المعظم الصدر الأعظم قدوة أكابر الامم بهاء الدولة والدين عمدة الاسلام والمسلمين حامي الائمة المهتدين ماحي الائمة المعتدين المخصوص بعناية رب العالمين صاحب ديوان الممالك محمد الجويني - أعلى الله قدره وشرح لحصول السعادتين صدره - بأنني قد صنفت هذا الكتاب الجامع بين الصحيحين وقد كنت ببلدة آمل - حماها الله تعالى عن الآفات والمخافات - فرغت (كذا) فى مطالعته وكتب اليّ ملتماً مني ان اجعل الكتاب جامعاً بين الصحاح السبعة، فوجدت اشارته حكماً كما رأيت طاعته حتماً، فاستخرجت من صحيح الشيخ أبي عيسى الترمذي ما انفرد عن الشيخين، ثم استخرجت من صحيح أبي داود السجستاني ما انفرد به عن الشيوخ الثلاثة، ثم استخرجت من صحيح الشيخ ابن ماجه القرويني ما انفرد به من الشيوخ الأربعة، ثم استخرجت من صحيح الشيخ الدارمي ما انفرد به من الشيوخ الستة وعند ذلك صار الكتاب جامعاً بين الصحاح السبعة ولما صار جامعاً بين الصحاح السبعة سميتها بكتاب الأنوار اللمعة فى الجمع بين الصحاح السبعة واحتزرت عن الحذف والتكرار بقدر الامكان، فكل من وجد فى صحيح حديثاً أورده فى المستخرج قبله اذنت له ان يمحوه عنه وكل من وجد حديثاً

اهملته و ما اثبتته اذنت له ان يثبتته فى موضعه و الظاهر أنه لا يجد إلا قليلاً، ثم رتب الكتاب على سبعة أقسام و قد يسر الله تعالى اتمام هذه الاقسام الخمسة الباقية فى أقل من ستة أشهر... الأحاديث المودعة و قد يبلغ من ثلثين الف حديث...».

منابع: كشف الظنون: ۱/۱۹۵؛ ايضاح المكنون: ۱/۱۴۶؛ الفهرس الشامل للتراث العربى الاسلامى المخطوط، الحديث النبوى الشريف و علومه و رجاله: ۱/۲۶۲؛ استدراكات على تاريخ التراث العربى لفيؤاد سزگين فى علم الحديث: ص ۴۵۱؛ فهرس المخطوطات المصورة (معهد المخطوطات العربية)، الحديث و علومه: ۱/۱۳۸ - ۱۴۴؛ فهرس المخطوطات العربية فى مكتبة تشترىتي، آربرى، ترجمة محمود شاكر سعيد: ۲/۱۱۲۴.

اين نسخه شامل قسم اول و دوم كتاب (متفردات القشيرية و متفردات البخارية) است.

آغاز: الحمد لله على نعمائه السابقة و على الآيه اللاحقه و الصلوة و السلام على خير خلقه نبيه المصطفى و رسوله المجتبى محمد و آله و أصحابه الطيبين و عترته الطاهرين. أما بعد فإني رأيت كتاب صحيح مسلم أكثر الصحاح حديثاً و أحسنها نظماً و ترتيباً.

انجام نسخه: أبي هريرة لايدخل أحد الجنة الا ارى مقعده من النار لو أساء فيزداد شكراً و لايدخل النار احد الا ارى مقعده من الجنة لو أحسن فيكون عليه حسرة.

نسخ، بدون نام كاتب، ذى قعدة ۹۰۳، جای برخی عناوين خالی مانده است، در حاشیه تصحيح شده است، در صفحه عنوان نام كتاب درج شده و يادداشت تملك از ابوتراب بن عبيد الله ابراهيم و يادداشت وقف از سلطان اعظم خادم الحرمين الشريفين سلطان غازى محمود خان به خط احمد شيخ زاده و مهر بيضوى ديده مى شود، همچنين مهر كروى بزرگى است كه سجع آن در تصوير كم رنگ شده و ناخواناست. ۵۶۶ صفحه، ۲۳ سطر.

نسخه اصل: كتابخانه اياصوفيه، استانبول تركيه: شماره ۴۵۹. دفتر كتابخانه اياصوفيه: ص ۳۱.

(۱۰۳۸) معانى القرآن (= اعراب القرآن و معانيه)

(علوم قرآنى - عربى)

از: زجاج، ابواسحاق ابراهيم بن سري بن سهل نحوى

بغدادى (۳۱۱ق)

الملك في حال ظهورهم على جميع... ثم اعلم ان بأس الله لا يدفعه دافع.

نسخ ناخوانا، بدون نام کاتب و بی تاریخ، به نسخه رطوبت رسیده است، در اول نسخه نام کتاب و مؤلف درج شده و یادداشت تملکی از ابو عبد الله ولی الدین جار الله قاضی حلب در ۱۱۴۳ق به چشم می خورد. ۲۶۰ صفحه، ۱۹ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه سلیمانیة استانبول ترکیه: شماره ۴۴.

(۱۰۳۹) اعراب القرآن (علوم قرآنی - عربی)

از: ابوالحسن جریری

کتابی است در شرح اعراب قرآن کریم، با عنوان «قوله - قوله»، که از سوره فاتحه شروع شده و تا آخر قرآن ادامه می یابد.

نسخه منحصر به فرد این کتاب در کتابخانه اسکوریال مادرید نگهداری می شود، و علی رغم جست و جوی بسیار در منابع و مصادر، درباره کتاب و مؤلف آن اطلاعی به دست نیامد. جریری در شرح مشکلات اعراب قرآن از اقوال مفسران و نحوین، از جمله اخفش و زجاج و ابن هشام، استفاده نمود و در مواردی ضمن نقل اقوال، رد و ایراد می نماید.

جریری باید از دانشمندان سده هشتم و نهم هجری و آشنا به تفسیر، علوم قرآن، نحو، ادبیات عرب و حدیث باشد.

منابع: الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، علوم القرآن (مخطوطات التفسیر و علومه): ۸۴۷/۲.

آغاز: بسملة صلی الله علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیماً کتاب فیه شرح اعراب القرآن تصنیف الشیخ الامام المتقی النحوی ابی الحسن الجریری رضی الله عنه و فیه زیادات ممّا وعاه ناسخه عن اشیاخه رضی الله عنهم اجمعین. تفسیر مشکل اعراب سوره الفاتحة قوله عزوجل الحمد لله الحمد رفع بالابتداء و خبره فی المجرور الذي بعده... مشکل اعراب سوره البقرة قوله الم مفعول بفعل مضمر تقدیره اقرأ الم.

انجام: مشکل اعراب سوره الناس قوله برّب الناس العامل فیه اعوذ قوله ملک الناس... قيل أنّهم یسمون أناساً كما قال تعالی رجال من الجن و ولوا الی قومهم فیسماوا قوماً و رجالاً و

زجاج از نحویان بزرگ، و صاحب کتابهای امالی، قوافی، عروض، اشتقاق، مختصر النحو، خلق الانسان، الفرق، النوادر، الابانة و التفهیم عن معانی بسم الله الرحمن الرحیم و معانی القرآن است. وی نزد مبرد و ثعلب دانش آموخت.

مبرد او را به عبید الله بن سلیمان (وزیر معتضد خلیفه عباسی)، برای تربیت پسرش قاسم معرفی کرد و کار زجاج در دستگاه خلافت رونق یافت و به ثروت و مکنت رسید. شرح حال وی در منابعی همچون سیر اعلام النبلاء، الوافی بالوفیات، و فیات الاعیان، شذرات الذهب، معجم الادباء، بغیة الوعاة و الفهرست ابن ندیم آمده است.

زجاج املاء کتاب حاضر را در صفر ۲۸۵ آغاز کرده و در ربیع الثانی ۳۰۱ به پایان برده است.

نام کتاب در منابع به صورت معانی القرآن و اعراب القرآن و معانی درج شده و در صفحه عنوان نسخه حاضر اعراب القرآن و بیان معانی و تفسیره معرفی شده است. این تفسیر مختصر با عنوان «قوله - قوله» برگزار شده و با آنچه تحت عنوان اعراب القرآن، منسوب به زجاج، با تحقیق ابراهیم ابیاری در قاهره و قم (در سه جلد) به چاپ رسیده^۱، متفاوت است.

نسخه هایی از معانی القرآن در کتابخانه های ظاهریه دمشق، خدیویه مصر، مجلس تهران، سلیمانیه و طوقیایی سرای استانبول و کتابخانه های دیگر عالم محفوظ است.

از چاپ و نشر این کتاب اطلاعی به دست نیامد.

منابع: الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر و علومه: ۴۰/۱ و ۴۱؛

کشاف الفهارس (فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی)،

دکتر سید محمدباقر حجّتی: علوم قرآنی، بخش دوم، تفسیر:

۱۹۵/۳ - ۱۹۸؛ کشف الظنون: ۱۷۳۰/۲؛ معجم المؤلفین:

۳۳/۱؛ الأعلام، زرکلی: ۴۰/۱؛ فهرس المخطوطات العربیة

المحفوظة فی مکتبة الاسد الوطنیة: ۶۳۱/۴ و ۲۶۴/۵؛ فهرس

مخطوطات دار الکتب الظاهریة، علوم القرآن: ۲۹۹/۱ و ۲۹۰/۲

و المجامیع ۱۰۷۱/۱؛ فهرست مجلس: ۶۸/۱۳؛ دانشنامه قرآن

و قرآن پژوهی: ۱۱۴۶/۱.

نسخه حاضر شامل تفسیر سوره طه تا سوره مؤمن است.

آغاز نسخه: بسملة سوره طه... ما انزلنا علیک القرآن

لتشقی یقرأ طاهما بفتح الطاء و الهاء.

انجام نسخه: حکایة قوله مؤمن آل فرعون اعلم انّ لهم

۱. قاهره، وزارة الثقافة والارشاد الاسلامی، ۵ - ۱۹۶۳م: قم، مؤسسة دار التفسیر، ۱۴۱۶ق. نک: معجم المطبوعات العربیة فی ایران، رفاعی: ص ۲۳۹.

لا وقف (؟) فیها تمّ الكتاب بحمد الله تعالى و حسن عونہ و صلی الله علی سیدنا محمد نبیہ و عبده...

خط مغربی، عبید الله احمد بن محمد بن محمد بن احمد بن سعید بن موسی جار الله، اواخر شعبان ۹۸۳، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است، نسخه حاضر از روی نسخه‌ای کتابت شده که مشتمل بر زیادات و اضافات از ناسخ بوده است، در اول و آخر نسخه یادداشتهای پراکنده‌ای است، از جمله آیاتی در وصف کتاب و یادداشت تملکی از عبد الله حسنی جار الله، در صفحه اول تصویر حاضر، مهر و امضای مؤسس کتابخانه بدین عبارت دیده می‌شود: شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی. ۵۳۸ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه اسکوریال، مادرید اسپانیا: شماره ۱۳۶۸.

فهرست نسخه‌های خطی عربی اسکوریال: ۴۷/۳؛ المخطوطات العربیة فی مکتبة الاسکوریال: ۷۳.

(۱۰۴۰) **نثر الجمان فی تراجم الاعیان** (تاریخ - عربی) از: ابوالعباس احمد بن محمد بن علی فیومی حموی مقری (حدود ۷۷۰ق)

کتاب تاریخی متوسط و ارزنده‌ای است که وقایع و حوادث و وفیات مشاهیر از سلاطین و دانشمندان و شعرا و غیر آنها تا سال ۷۴۵ق در آن درج شده و در لابه‌لای کتاب مطالب و فوایدی در جغرافی و غیر آن نیز به چشم می‌خورد. نسخه کاملی از این کتاب در فهرس نسخ خطی و منابع کتاب‌شناسی به دست نیامد؛ لذا به خوبی دانسته نیست که ابتدای گزارش تاریخ‌نگار از چه سالی است. نسخه‌های ناقص موجود، از اثنای حوادث سال ۵۳۳ق شروع می‌شود و به حوادث سال ۷۴۵ق خاتمه می‌یابد.

نام کتاب در منابع کهن دیده نشد و در فهرس و مصادر جدید نیز درباره مؤلف کتاب، اختلافی رخ داده است.

آربری در فهرست کتابخانه چستربیتی و لطفی عبد البدیع در فهرس المخطوطات المصورة و عمر رضا کحاله در معجم المؤلفین، علی بن محمد بن علی مقری فیومی را مؤلف این کتاب دانسته‌اند. اما خیر الدین زرکلی در الأعلام و خالد عبد الکریم جمعه در فهرس المخطوطات المصورة، مؤلف کتاب را

ابوالعباس احمد بن محمد بن علی فیومی معرفی کرده‌اند. احمد فیومی دانشمند مشهور قرن هشتم هجری است؛ صاحب تألیقاتی چند، از جمله، المصباح المنیر در لغت که تألیف آن در ۷۳۴ق به پایان رسیده و در مصر و ایران به چاپ رسیده است و دیوان الخطب و شرح عروض ابن الحاجب. وی از شاگردان ابوحیان اندلسی بوده و از او علم نحو را فرا گرفته است. خالد عبد الکریم جمعه در اثبات صحت انتساب نثر الجمان به احمد فیومی می‌گوید: مؤلف در جایی از این کتاب از ابوحیان بدین صورت نام می‌برد: شیخنا ابوحیان النحوی.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۲۲۴/۱؛ معجم المؤلفین: ۱۳۲/۲ و ۲۲۳/۷؛ ریحانة الادب: ۳۸۵/۴؛ فهرس المخطوطات المصورة (معهد المخطوطات العربیة)، الجزء الثاني، التاريخ: ۲۷۲/۱ و ۴۴۲/۴؛ فهرس المخطوطات المصورة (معهد المخطوطات العربیة)، سیرة نبویة، تاریخ، تراجم، الجزء الاول: ۴۰۲ - ۴۰۴؛ معجم المطبوعات، سرکیس: ۱۴۷۶/۲.

مباحث: نسخه موجود در کتابخانه چستربیتی، حوادث سال ۵۳۷ق تا ۷۴۵ق را در بر دارد. این نسخه به دو قطعه تقسیم شده و تصویر حاضر از قطعه دوم آن اخذ شده و شامل مطالبی درباره اقالیم سبعة ارض و مباحثی درباره ملوک عرب و قبایل بزرگ و غیر آن است، و پس از آن، حوادث و وفیات سال ۷۰۱ق تا ۷۴۵ق را آورده است.

آغاز نسخه: الدنيا فینبغی أن تعلم أولاً أن الأرض مستدیرة مثل الكرة و وسطها هذا القسم المعمور المسکون و أنه فی غایة الارتفاع عمّا فیها من الأقسام الأربعة و أنها متسافلة بأوله عنه ولهذا یكون ممر الشمس.

انجام: و فیها توفی الشیخ الامام العالم... ابو عبد الله محمد بن نصر بن سعد بن محمد بن سعید بن نصر من فقهاء العصر و اعیان الحنابلة بالقاهرة و مصر... کان من ارباب المروة و الزهد و الصلاح و التنزه رحمه الله تعالی [تم] الكتاب بحمد ربی الوهاب الحمد لله وحده و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلامه... صلاة دائمة الی يوم الدين و حسبنا الله و نعم الوکیل.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ^۱، [سده هشتم هجری]،

۱. خالد عبد الکریم جمعه این نسخه را به خط مؤلف دانسته و تاریخ کتابت آن را در حدود سال ۷۴۵ق نگاهشته است.

العاشره آمده و جبرائیل سلیمان جبّور در مقدمه تحقیق و تصحیح کتاب مذکور اطلاعاتی سودمند درباره شرح زندگانی و آثار نجم الدین غزی آورده است.

حسن التنبّه لما ورد فی التشبه، کتابی اخلاقی و عرفانی است در دو قسم و چند جزء و بابها و فصول و انواع متعدد دارد:

قسم اول: فیمن يجب التشبه بهم و فی اكتساب مكارم الاخلاق و ذكر الاخلاق الحسنة

قسم ثانی: فیما ورد من النهی عن التشبه بهم و ذكر مساوی الاخلاق

مؤلف با استفاده از آیات و روایات و اشعار مناسب، کتابی جامع در اخلاق گرد آورده و محاسن و مساوی اخلاق را به تفصیل در این کتاب بیان نموده است.

نجم الدین غزی در بین سالهای ۱۰۲۴ تا ۱۰۳۵ ق مشغول تألیف این کتاب بوده است. نسخه‌هایی از آن در دار الکتب ظاهریه در دمشق محفوظ است.

منابع: خلاصة الاثر، محبی: ۱۸۹ - ۲۰۰؛ الكواكب السائرة بأعیان المائة العاشرة، نجم الدین غزی، تحقیق جبرائیل سلیمان جبور، مقدمه محقق: معجم المؤلفین: ۲۸۸/۱۱؛ هدیة العارفين: ۳۳۷/۲؛ فهرس مخطوطات دار الکتب الظاهریة: المنتخب من مخطوطات الحدیث، ص ۳۶۸ و التصوف: ۴۴۱/۱ - ۴۴۶؛ معجم اعلام المورد: ۳۰۱.

نسخه حاضر قسم ثانی کتاب را در بر دارد.

آغاز نسخه: بسملة الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى القسم الثاني من الكتاب في النهي من التشبه ممن ورد النهي عن التشبه لهم و اتباع طرقتهم قال الله تعالى و أمرت أن أكون من المؤمنين و أن أقم وجهك للدين حنيفاً و لا تكونن من المشركين.

انجم: الدنيا على اهلها اعادنا الله تعالى من شرها و حفظنا من مذومها. نجز الثلث الثالث من كتاب حسن التنبّه لما ورد بالتشبه للفقير عفو ربّه القدير نجم الدین

عناوين به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده و اضافاتی دارد، در جایهای مختلف نسخه یادداشت‌هایی به چشم می‌خورد، از جمله، در ابتدا و میان نسخه فهرست تفصیلی مطالب کتاب به زبان انگلیسی درج شده است، در میان نسخه در جایی که حوادث سال ۷۳۴ ق شرح داده می‌شود، آمده است: هذا الجزء من تجزئة احد عشر جزء من تاريخ نثر الجمان في تراجم الاعيان رحم الله مؤلفه أمين. ۹۵۶ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستر بیتی، دوبلین ایرلند جنوبی: شماره ۴۱۱۳.

فهرست آربری: ۳۶/۵؛ فهرست آربری، ترجمه محمود شاکر سعید: ۶۳۳/۲.

(۱۰۴۱) حسن التنبه لما ورد فی التشبه (اخلاق - عربی)

از: محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن احمد غزی عامری دمشقی شافعی (۱۰۶۱ ق)^۱

ابوالمکارم نجم الدین محمد غزی، معروف به ابن رضی الدین، محدث، مورخ و ادیب شافعی مذهب است که در ۱۱ شعبان ۹۷۷ در دمشق زاده شد و در ۱۸ جمادی الثانی ۱۰۶۱ در همان شهر وفات یافت و در مقبره شیخ ارسلان مدفون گشت.

از آثار اوست: اتقان ما یحسن من بیان الأخبار الدائرة علی الألسن فی الحدیث، حسن التنبه لما ورد فی التشبه، الكواكب السائرة بمناب اعیان المائة العاشرة، منبر التوحید فی شرح الجوهر الفرید، نظم المقدمة الآجرومية فی النحو (الحلة البهية)، البهجة فی النحو، بلغة الواجد فی ترجمة شیخ الاسلام الوالد، تحبیر العبارات فی تحریر الامارات، تحفة الطلاب فی شرح القواعد الفقهية، التحفة الندية فی شرح اللامية الوردية، الدرّة المنيرة فی شروط الكبيرة، الرسالة الکریمة فی ردّ الزلزلة العظيمة، عقد النظام العقد الکلام، اللآلی المجتمعة فی نظم خصائص الجمعة، لطف السحر (السمر) و قطف الثمر من تراجم اعیان الطبقة الاولى من القرن الحادی عشر، هطلات الهوامع و زجلات السواجم^۲، شرح القطر لابن هشام، شرح القواعد لابن هشام، المنحة النجمية فی شرح الملحّة البدرية، نظم العقیان فی مورثات الفقر و النسیان، نظم فرائض المنهاج فی الفقه، مجالس فی التفسیر.^۳

شرح حال خود نوشت و ی در الكواكب السائرة بأعیان المائة

۱. تاریخ وفات وی در هدیة العارفين ۱۰۸۱ ق ثبت شده است و آربری فوت مؤلف را ۱۰۵۱ ق دانسته است.

۲. نک: ایضاح المکتون فی الذیل علی کشف الظنون: ۲۲/۱، ۱۹۴، ۲۰۲، ۲۲۹، ۲۵۳، ۲۶۲، ۴۱۸، ۴۶۱، ۵۶۸ و ۱۱۱/۲، ۳۹۲، ۳۹۶، ۴۰۶، ۵۶۵، ۵۶۶، ۷۲۹. از کتابهای مذکور، لطف السمر و الكواكب السائرة به چاپ رسیده است.

۳. نک: الكواكب السائرة بأعیان المائة العاشرة، مقدمه جبرائیل سلیمان جبّور.

محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن احمد الغزی الشامی المعروف بابن رضی الدین فی صبیحة الجمعة سادس عشر جمادی الاولى سنة خمس و ثلثین و الف احسن الله ختامها و الحمد لله.

نسخ خفی، به خط مؤلف (نجم الدین محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن احمد غزی شامی معروف به ابن رضی الدین)، صبح جمعه ۱۶ جمادی الاولى ۱۰۳۵، در حاشیه تصحیح شده و متن خط خوردگی دارد، در صفحه عنوان به خط مؤلف نام کتاب و مؤلف بدین صورت درج شده است: الجزء الثالث من کتاب حسن التنبه لما ورد فی التنبه لکاتبه نجم الدین محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن احمد الغزی الشافعی عفا الله عنه و عنهم و نیز یادداشت تملک مصطفی غزی به تاریخ ۱۱۲۲ق و مهر مرحوم آیت الله مرعشی نجفی در ابتدای نسخه عکسی به چشم می خورد. ۵۹۴ صفحه، ۲۶ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستر بیتی: شماره ۳۲۱۶. فهرست آربری: ۸۸/۱؛ فهرست آربری، ترجمه محمود شاکر سعید: ۱۲۴/۱.

(۱۰۴۲) تلخیص البیان فی علامات مهدی آخر الزمان

(عقاید، حدیث - عربی)

از: علاء الدین علی بن حسام الدین جونپوری، معروف به متقی هندی (۹۷۵ق)

متقی هندی^۱ از دانشمندان مشهور اهل سنت، صاحب موسوعه حدیثی عظیم، با نام کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، که بارها به چاپ رسیده است.^۲ وی رساله دیگری نیز درباره حضرت مهدی (عج) نگاشته، با نام البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان، که نسخه‌هایی از آن در کتابخانه حاضر محفوظ است^۳ و این رساله نیز به چاپ رسیده است.^۴

رساله مختصر حاضر شامل حدود هفتاد حدیث محذوفه الاسانید است درباره علامات مهدی آخر الزمان (عج)، برگرفته از رساله العرف الوردی فی اخبار المهدی جلال الدین سیوطی^۵ و کتاب عقد الدرر فی اخبار المهدی المنتظر یوسف بن یحیی مقدسی شافعی^۶ و کتاب القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر ابن حجر هیتمی^۷.

این رساله شامل چهار فصل کوتاه است، بدین ترتیب: الفصل الاول: فی نسبه و حلیته
الفصل الثاني: فی کرامات خصه الله تعالی بها
الفصل الثالث: فی علامات قبل خروجه

الفصل الرابع: فی امور تقع من ابتداء خروجه الی موته. نسخه‌های خطی بسیاری از این رساله شناخته شده است؛ از جمله، چند نسخه در کتابخانه حاضر^۸ و نسخه‌هایی در کتابخانه‌های خارج از کشور که علامه سید عبدالعزیز طباطبایی رحمته‌الله در اهل البیت فی المکتبه العربیه (ص ۹۹ - ۱۰۲) نشانی آنها را آورده است.

این رساله در ضمن مجله الهادی (سال هفتم، شماره دوم) به همت دارالتبلیغ قم به چاپ رسیده است. در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حاضر رساله‌ای فارسی به نام احوال مهدی آخر الزمان به متقی هندی منسوب شده که شامل شصت حدیث درباره امام زمان علیه السلام است و عناوین فصول آن با رساله حاضر مطابق است.^۹

منابع: ایضاح المکنون: ۳۱۸/۱؛ اهل البیت فی المکتبه العربیه: ۹۹ - ۱۰۲؛ التراث العربی: ۱۱۶/۲؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۱۱۵/۱؛ کشف الظنون: ۳۱۸/۱؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی و علومه: ۴۰۶/۱.

آغاز: بسمله الحمد لله رب العالمین و السلام علی سیدنا محمد و آله و سلم اما بعد فهذه نبذة من علامات المهدی نحو سبعین حدیثاً فصاعداً محذوفه الاسانید...

۱. نک: الأعلام: زرکلی: ۱۲۴/۵؛ ریحانة الادب: ۱۶۱/۴؛ معجم المؤلفین: ۵۹/۷ و ۴۰۶/۱۳؛ نزهة الخواطر: ۲۳۴/۴؛ هدية العارفين: ۷۴۶/۱.
۲. دليل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه: ۳۳۱/۱؛ معجم المطبوعات، سرکیس: ۱۶۱۴/۲.
۳. التراث العربی: ۳۹۱/۱.
۴. نک: اهل البیت فی المکتبه العربیه: ۶۵ - ۶۸؛ دليل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه: ۴۸۶/۱؛ معجم المطبوعات العربیه فی ایران: ۳۸۸.
۵. نک: اهل البیت المکتبه العربیه: ۳۰۳ - ۳۰۸.
۶. همان، ص ۳۱۴ - ۳۱۹.
۷. همان، ص ۴۲۱ - ۴۲۶.
۸. التراث العربی: ۱۱۶/۲.
۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۱۲۹/۲، شماره ۵۲۴، رساله ششم مجموعه و ۱۸/۲۴ شماره ۹۲۱۵، رساله چهارم مجموعه؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش، منزوی: ۶۴۵/۲؛ اهل البیت فی المکتبه العربیه: ۱۰۲.

نسخ، به خط مجیز، سه شنبه ۲۳ شوال ۱۲۷۳، نشانها مشکی، در حاشیه تصحیح شده است. ۳۰ صفحه، ۳۳ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه آیت الله گلپایگانی، قم، ایران: شماره ۱۱۸ (شماره قدیم ۸۳).

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، سید احمد حسینی: ۸۸/۱.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، عربزاده: ۴۹.

(۱۰۴۴) **الاهلیجة فی التوحید** (اعتقادات، حدیث - عربی)

به روایت ابو عبدالله مفضل بن عمر جعفی از امام صادق علیه السلام

رساله‌ای است منسوب به امام ابو عبد الله جعفر بن محمد صادق علیه السلام در توحید و اثبات حضرت باری تعالی که به تقاضای مفضل بن عمر جعفی کوفی در رد ملحدان و منکران خداوند مرقوم فرموده، و در ضمن، مناظره خود با پزشک هندی و احتجاج کلامی را با تمثیل به اهللیج، که گیاه هندی است، در اثبات صانع نوشته است. علامه مجلسی این رساله را در جلد دوم بحار الانوار، باب توحید، با شرح و بیان آورده است. نسخه‌های خطی بسیاری از این رساله سراغ داریم؛ از جمله، چند نسخه از آن در کتابخانه حاضر^۲ محفوظ است. علامه تهرانی چند ترجمه از این رساله را در الذریعه معرفی نموده است.^۳

منابع: الذریعه: ۴۸۴/۲؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۹۹/۱۴.

أغاز افتاده: لم یصنعن انفسهنّ و لم یدبرن خلقهنّ ولكنّه یعرض لی أنّ الشجرة هی التي صنعت الاهلیجة لأنها خرجت منها قلت فمن صنع الشجرة قال الاهلیجة الاخری قلت واجعل لكلامک غاية.

انجام: و ان نشک فی عظمته و قدرته و لطیف صنعه و جبروته جلّ عن الاشباه و الاضداد و تکبر عن الشركاء و الانداد، تمّ الكتاب و لله الحمد أولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً...

انجام: من الحبشة ثمّ تقوم القيمة و العلم عند الله تعالی و الحمد لله ربّ العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و سلم تسليماً كثيراً...

نسخ، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، احتمالاً از سده دوازدهم هجری، صفحات دارای جدول مشکی، به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف درج شده و این کتاب از عبد الرحمن بن ابی بکر اسبوطی دانسته شده، و در فهرست کتابخانه برلین نیز این اشتباه راه یافته است. ۹ صفحه، ۱۸ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه ملی برلین، آلمان: شماره ۱۰۳۴۷. فهرست المخطوطات العربية بالمکتبة الملكية فی برلین، و لیم الورد: ۶۰۸/۹.

(۱۰۴۳) **اجازة الحدیث** (اجازه - عربی)

از: احمد بن علی اکبر تربتی (قرن ۱۳ق) تربتی از شاگردان حجت الاسلام شفتی بوده و از او اجازه روایت داشته است. وی اجازه روایتی حاضر را برای سید اسد الله، فرزند استادش، در تاریخ سه شنبه ۲۳ شوال ۱۲۷۳ نگاشته است.

این اجازه مفصل دارای فواید ارزنده‌ای است؛ از جمله، مجیز به گوشه‌هایی از شرح حال حجت الاسلام شفتی اشاره نموده و متن اجازه‌ای را که از استاد مذکور دریافت داشته، می‌آورد و در پایان برای اقتدا به علمای سلف چند حدیث از روایات ائمه معصوم علیهم السلام را نقل می‌کند.

مجاز به این اجازه، سید اسد الله بن محمد باقر شفتی (۱۲۹۰ق) از علمای مشهور و صاحب تألیفات متعددی است و نسخه‌هایی از برخی نگاشته‌های او در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود؛ از جمله: الاستصحاب، الامامة، الغیبة، مناقب الائمة^۱.

أغاز: بسم الله الرحمن الرحیم یا رحمن یا رحیم اعذنا من شرّ الشیطان الرجیم واهدنا صراطک المستقیم و ارشدنا الی النهج القویم و انطق الستنا بذکرک و شکرک و نور قلوبنا بمعرفتک و محبتک.

انجام: ختم الله لنا بالخیر و العافیة و حشرنا مع خاتم النبیین و عترته الطاهرة صلی الله علیهم صلوة کثیرة دائمة حرّه...

۱. التراث العربی: ۲۰۲/۱ و ۳۰۷ و ۱۳۹/۴ و ۲۳۳/۵.

۲. التراث العربی: ۳۴۸/۱.

۳. الذریعه: ۸۲/۴ و ۸۳.

نسخ، اسماعیل بن حسن بن سلیمان، ظهر روز ۱۹ رمضان ۱۱۱۸، نسخه اصل آسیب دیدگی داشته و عناوین آن به مرکب شنگرف بوده است، در برخی جاها نسخه بدلها در حاشیه ثبت شده است، در آخر نسخه یادداشتی از علی موسی شمس‌الدین به چشم می‌خورد. ۲۱ صفحه، ۱۸ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه واتیکان: شماره ۱۷۰۰.

فهرست المخطوطات العربية الاسلامية بمكتبة الفاتيكان: ۹۶/۲.

(۱۰۴۶) صحیفة الرضا (= مسند الرضا رحمته‌الله‌علیه) (حدیث - عربی)

به روایت: امام علی بن موسی الرضا رحمته‌الله‌علیه (۲۰۲ق)

کتاب حدیثی مختصر و معروفی است شامل حدود ۲۴۰ حدیث در پند و اندرز که اکثر آنها از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به روایت امام رضا رحمته‌الله‌علیه از پدران بزرگوارش رحمته‌الله‌علیه است. این کتاب به طرق و اسانید متعدد از امام هشتم رحمته‌الله‌علیه نقل شده و اکثر طرق آن در ریاض العلماء ذکر شده است. در این میان، طریقی که از ابو علی فضل بن حسن طبرسی شروع می‌شود، مشهورتر است. راوی بلا فصل رساله، ابوالقاسم عبد الله بن احمد بن عامر بن سلیمان طایمی است. در تعداد احادیث و تقدیم و تأخیرشان در بین نسخه‌های این رساله اختلافاتی وجود دارد.

صحیفة الرضا بارها به چاپ رسیده و به نامهای مسند الرضا و الرضویات و صحیفة اهل البیت نیز شناخته می‌شود. نسخه‌های خطی بسیاری دارد و چند نسخه مخطوط از آن در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود. نسخه حاضر به روایت قاضی ابو عبد الله محمد بن عبد الله حمزة بن ابی النجم از پدرش در جمادی الاولی ۶۳۰ است.

منابع: التراث العربی: ۴۶۴/۳؛ الذریعة: ۱۷/۱۵ - ۱۸؛ ریاض العلماء: ۳۴۶/۴؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۳۳۶/۱۴؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۱۳۴/۱؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۵۸۷؛ معجم المطبوعات العربية فی ایران: ۳۰۳.

آغاز: بسمله الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی اخبرنا القاضی الاجل ابو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن ابی النجم قراءةً علیه... فی جمادی الاولی من سنة ثلاثین و ستمائة قال اخبرني والدي ابو محمد عبدالله بن حمزة بن

ابی النجم بقرائتی علیه باسناده عن بعض شیوخه الی الشیخ الجلیل ابی عبدالله الحسین بن الحسن بن زید الحسنی الجرجانی المعروف بابن القصبی رضی الله عنه قدم علینا... قال حدّثنا ابوالقاسم عبد الله بن احمد بن عامر الطایمی بالبصرة قال حدّثنی ابی فی سنة ستّ و مأتین قال حدّثنی علی بن موسی الرضی علیه و علی آباءه السلام... قال رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم يقول الله عزّوجل لا اله الا الله حصنی.

انجام: قال رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فکبتها حتی انتهیت، تمّ ذلك بحمد الله.

نسخ، بدون نام کتاب و بی تاریخ، در حاشیه تصحیح شده و عناوین احادیث در هامش صفحات ثبت شده است، در صفحه عنوان نام کتاب بدین صورت آمده است: کتاب اسانید صحیفة الامام الصوام القوام علی بن موسی الرضی رحمته‌الله‌علیه، در اول نسخه چند بیت عربی و دعای مختصری درج شده و در آخر نسخه نیز آیاتی است از ابو محمد المنصور بالله القاسم بن محمد^۱ که در تشویق فرزندش المؤید بالله محمد^۲ به طلب علم سروده است، این دو تن از ائمه زیدیه‌اند و در نسخه حاضر از پدر با دعای «رحمته‌الله‌علیه» و از پسر با دعای «حفظه الله تعالی» یاد شده است. پس از اتمام آیات مذکور، چند بیت در جواب آن از شمس‌الدین احمد بن محمد بن صالح شرفی^۳ درج شده است. ۲۹ صفحه، ۲۰ سطر.

نسخه اصل: در کتابخانه واتیکان.

(۱۰۴۷) ترجمه البداية و النهاية (= ترجمه تاریخ ابن کثیر)

(تاریخ - ترکی)

مترجم: محمود بن محمد دلشاد شروانی (بعد از ۸۴۱ق)
البداية و النهاية، اثر معروف محدّث، مفسر و مورخ شهیر عمادالدین ابوالفداء اسماعیل بن عمر، معروف به ابن کثیر دمشقی (متوفی ۷۷۴ق). کتاب تاریخی مفصّلی است در ده

۱. الامام المنصور القاسم بن محمد الحسنی الصنعانی (۱۰۲۹ق)، صاحب تألیفات بسیار و از ائمه زیدیه است، نک: مؤلفات الزیدیه: ۲۳۳/۳ - ۲۳۴؛ اعلام المؤلفین الزیدیه: ۷۸۲-۷۷۷.
۲. الامام المؤید محمد بن القاسم الصنعانی (۱۰۵۴ق)، از ائمه زیدیه و تألیفاتی دارد. نک: مؤلفات الزیدیه: ۲۵۴/۳؛ اعلام المؤلفین الزیدیه: ۹۸۱-۹۸۳.
۳. السيد احمد بن محمد الشرفی اهونومی (۱۰۵۵ق)، نک: مؤلفات الزیدیه: ۱۸۹/۳؛ اعلام المؤلفین الزیدیه: ۱۷۱-۱۷۳.

و غیر ذلك و ما يتعلق به، و ماورد فی ذلك من الكتاب و السنة و الآثار و الاخبار المنقولة عند العلماء و ورثه الانبياء، الآخذین من مشكاة النبوة المصطفوية المحمدية علی من جاء بها أفضل الصلاة و السلام. و لسنا نذكر من الاسرائیلیات الا ما اذن الشارع فی نقله مما لا یخالف كتاب الله ... و انما الاعتماد

و الاستناد علی كتاب الله و سنة رسول الله ﷺ و ماصح نقله أو حسن و ما كان فيه ضعف نبینه»^۲

در مقدمه تصحیح البدایة و النهایة تقسیمات کتاب چنین بیان شده است:

القسم الاول: الفترة الممتدة بین خلق العرش و الكرسي و السموات و الارضین و ما فیهن و ما بینهن من الملائكة و الجنان و الشیاطین و كيفية خلق آدم و قصص النبیین و ما جرى ذلك الی ایام بنی اسرائیل و ایام جاهلیة حتی تنتهی النبوة الی ایام النبی محمد ﷺ

القسم الثاني: الفترة الممتدة بعد وفاة الرسول ﷺ

جلد که بارها در مصر و لبنان به چاپ رسیده است.^۱ و به گفته حاجی خلیفه در کشف الظنون، چند تن از دانشمندان اهل سنت، از جمله عینی و ابن حجر، آن را تلخیص کرده‌اند، و محمود بن محمد بن دلشاد آن را به زبان ترکی ترجمه نموده است.

شروانی دارای تألیفاتی است؛ از جمله: مختصر الطب که در ۸۴۱ق تألیف نموده است، کمال‌نامه، تحفة مرادی فی اصناف الجواهر. ترجمه حاضر به درخواست قاضی مراد بن محمد بن بایزید عثمانی، معروف به سلطان مرادثانی (سلطنت: ۸۲۴ - ۸۵۵) انجام شده است.

در عثمانلی مؤلفی آمده است که نسخه‌ای از ترجمه تاریخ ابن کثیر در کتابخانه ابراهیم پاشا موجود است. برای آشنایی با مباحث و موضوعات البدایة و النهایة، بخشی از مقدمه ابن کثیر نقل می‌شود:

ترجمه ترکی البدایة و النهایة

حتی سنة ۷۶۸

القسم الثالث: الفتن و الملاحم و اشرط الساعة و البعث و النشور و احوال القيامة و صفة النار و الجنان^۳

منابع: اثر آفرینان: ۳/۳۳۵؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی: ۷۱۴؛ تاریخ نظم و نثر: ۲۳۷ - ۲۷۴؛ عثمانلی مؤلفی: ۳/۲۳۵؛ کشف الظنون: ۱/۲۲۸.

مباحث موجود: نسخه حاضر از ابتدای ترجمه تا آغاز داستان اسلام آوردن ایاس بن معاذ را در بر دارد که جلدهای

«... أما بعد فهذا الكتاب اذكر فيه بعون الله و حسن توفيقه ما يسره الله تعالى بحوله و قوته من ذكر مبدأ المخلوقات من خلق العرش و الكرسي و السموات و الارضین و ما فیهن و ما بینهن من الملائكة و الجنان و الشیاطین و كيفية خلق آدم ﷺ، و قصص النبیین و ما جرى مجرى ذلك الی ایام بنی اسرائیل و ایام الجاهلیة و حتی تنتهی النبوة الی ایام نبینا محمد صلوات الله و سلامه علیه. فنذكر سيرته كما ينبغی فتشفي الصدور و الغلیل و تزيح الداء عن العلیل.

ثم نذكر ما بعد ذلك الی زماننا، و نذكر الفتن و الملاحم و اشرط الساعة، ثم البعث و النشور و احوال القيامة، ثم صفة ذلك و ما فی ذلك اليوم، و ما يقع فيه من الامور الهائلة. ثم صفة النار، ثم صفة الجنان و ما فیها من الخیرات الحسان،

۱. قاهره، مطبة السعادة، ۱۳۴۷ - ۱۳۵۸ق، ۱۴ جلد؛ بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق؛ قاهره، دارالحديث، ۱۴۱۳ق، ۱۴ جلد به ضمیمه فهارس.
 ۲. البدایة و النهایة: ۱/۴ - ۵.
 ۳. همان، مقدمه مصححین، صفحه «ش».

اول و دوم، و تا صفحه ۱۴۵ از جلد سوم متن چاپ شده
 البداية و النهاية در بیروت را شامل است.
 آغاز: حمدنا معدود و ثناء نامحدود خالق جن و اناس و
 مبدع انواع و اجناس اوزدنه اولسون کم سقف سماء کواکب
 لوامع و نجوم سواطع.

انجام: ابن اسحاق دن
 رحمهم الله رحمة واسعة و
 بوجلدون ضکره گلن جلدک
 اولنده ایاس بن معاذک اسلام
 قصه سی گلر تمت الترجمة
 بحمدالله، تمت بعون الله و
 حسن توفيقه.

نسخ زیبا و مشکول،
 بدون نام کاتب و بی
 تاریخ، تمام صفحات
 مجدول، در اول نسخه
 تملک مصطفی با مهر
 بیضوی به سجع العبد
 الفقیر مصطفی و مهر
 کروی بزرگ در اول و
 آخر نسخه که دلالت بر
 وقف نسخه از طرف
 ابراهیم پاشا^۱ وزیر
 اعظم سلطان احمد

خان دارد: هذا مما وقفه باخلص النبات صاحب الخیرات
 و الحسنات الصدر الاعظم و الصهر الافخم ابراهیم پاشا
 یسرالله له بالخير ما یشاء وزیر الحضرت السلطان الغازی
 احمد خان خلدت خلافته الی انقراض الدوران ۱۱۴۲.
 ۷۸۰ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه سلیمانیه، استانبول ترکیه:
 شماره ۸۹۳.

(۱۰۴۸) تجرید العقائد (کلام - عربی)

از: خواجه نصیرالدین محمد بن محمد طوسی (۶۷۲ق)
 متن کلامی متین و بسیار مشهوری است در شرح اصول
 عقاید شیعی که مورد توجه دانشمندان مذاهب مختلف قرار

گرفته و دانشوران سنی و شیعی به شرح آن اهتمام ورزیده
 و همگی آن را ستوده‌اند. متکلم، فیلسوف و ریاضیدان بزرگ
 سنی، علاء الدین علی قوشچی، درباره این کتاب می‌گوید:
 انباشته از شگفتیهاست و ملامال از نیافته‌ها. اندازه کوچک
 دارد و سامان استوار و دانش بسیار. پایگاه آن بلند است و
 آرایش آن زیبا. رهبران
 بزرگ آن را پذیرفته‌اند و
 دانشمندان جهان مانند آن
 نیافته‌اند.

خواجه این کتاب را
 تحریر العقائد نامیده^۲، ولی
 به نامهای تجرید الکلام،
 تجرید الاعتقاد و تجرید
 العقائد نیز شهرت یافته
 است. مؤلف مقدمه‌ای در
 علم منطق بر آن نگاشته که
 نسخه‌های آن به صورت
 مستقل کتابت شده و شروحي
 نیز دارد.

تجرید العقائد شامل شش
 مقصد - دارای فصول - بدین
 گونه است:

تجرید العقائد

المقصد الثاني: في الجواهر و الاعراض

المقصد الثالث: في اثبات الصانع

المقصد الرابع: في النبوة

المقصد الخامس: في الامامة

المقصد السادس: في المعاد و الوعد و الوعيد

این کتاب جداگانه و نیز با شروح گوناگون بارها به چاپ
 رسیده و نسخه‌های خطی بسیاری از آن موجود است؛ از
 جمله: نسخه‌های شماره ۱۷۹۵ و ۳۱۲۳ و ۵۱۲۳ و ۶۵۲۵
 و ۶۹۰۸ و ۷۸۵۸ و ۱۱۵۷۹ کتابخانه حاضر.

بر این کتاب حواشی و شروح فراوانی نگاشته‌اند که از

۱. قاموس الأعلام: ۵۵۷/۱.

۲. دائرة المعارف تشیح: ۱۱۹/۴.

والاموات. ۴۴ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه و ایتیکان، ایتالیا: شماره ۱۱۷۷.

فهرست المخطوطات العربية الاسلامية بمكتبة الفاتيكان: ۱۷۸/۱ و ۱۷۹؛ المخطوطات العربية في مكتبة فاتيكان، ترجمه و تلخیص سید صادق حسینی: ۱۷۵.

(۱۰۴۹) کشکول

(متفرقه - عربی و فارسی)

از: نصرالله بن لطفعلی دزفولی متخلص به شاکر (۱۳۱۱ق)
نصرالله بن لطفعلی (یا: فتحعلی) تراب دزفولی، از شاگردان
شیخ مرتضی انصاری است و تألیفاتی در رشته‌های حدیث،
نحو، لغت، شعر از خود به جا گذاشته و تخلص شعری وی
«شاکر» بوده است. از جمله تألیفات اوست: حاشیه صحاح
اللغة، حاشیه مغنی اللیب، دیوان اشعار، کشکول صغیر، لمعات البیان،
مظهر البینات و مظهر الدلالات در ترجمه شرح ابن ابی الحدید
برنهج البلاغه، هند و بشرکه مثنوی فارسی است.

از جمله شاگردان وی سید آقا شوشتری است که نزد او
ادبیات و منطق را فراگرفت.

کتاب حاضر مجموعه‌ای است از احادیث برگزیده از
کتابهای حدیثی و برخی مسائل فقهی و فواید تاریخی و لغوی
و تفسیری و غیر آن. مؤلف در آغاز رساله می‌نویسد: «در نظر
هست که قدری از احادیث و مواعظ اهل بیت و کلمات
حکمت که در السن بعضی از حکما ساری شده به طریق
متفرق قلمی بشود، تا اینکه تذکره بشود از برای من و از برای
غیر من از مؤمنین...».

بیشتر مطالب این مجموعه برگرفته از شرح تهذیب سید
نعمت الله جزایری است. برخی فواید مندرج در این کشکول
از این قرار است:

دعاء لدفع الاجنه، سؤالات وجوابات سید عبدالله جزایری،
فایده‌ای از محمد بن طبری نحوی درباره عطف در صلوات، فی
التوبة واقسامها، فی مذمة الصوفیة، مسائل فی الذبابة، وصایا
الخضر لموسی علیه السلام، فی مساجد الکوفة من المبارکة و الملعونة،
فی التفأل بالقرآن و اقسامه، فی حرمة التفأل بديوان الشعر،
تحقیق فی حدیث حلال بین و حرام بین فی دفع الاعتراض علی
الاحبارین، زیارت دانیال من کلام السید عبدالله التستری، فی

۱. ر.ک: کتاب‌شناسی تجرید الاعتقاد؛ معجم التراث الکلامی.

مشهورترین آنهاست: شرح علامه حلی با نام کشف المراد
و شرح فاضل قوشچی و شرح شمس‌الدین محمود اصفهانی
و شروح ملا عبد الرزاق لاهیجی با نامهای شوارق الالهام
و مشارق الالهام.^۱

منابع: التراث العربی: ۴۳۸/۱؛ دائرة المعارف تشیع: ۱۱۹/۴؛
الذریعة: ۳۵۲/۳؛ ریحانة الادب: ۱۸۰/۲؛ فهرست کتابهای
چاپی عربی، مشار: ۱۶۲؛ کشف الظنون: ۳۴۶/۱.

آغاز: بسمله. اما بعد حمد واجب الوجود علی نعماته
و الصلوة علی سید انبیائه محمد المصطفی و اکرم احبائه فاتی
مجیب الی ما سألت من تحریر مسائل الکلام و ترتیبها علی
ابلق النظام.

انجام: و الازم خلاف الواقع و الاخلال بحکمة الله تعالی
و شرطهما علم فاعلها بالوجه و تجویز التأثير و انتقاد
المفسدة، نجز کتاب التجرید....

نسخ، ابراهیم بن علی بن یحیی بن محمد بن عیسی بن
اسعد سعدی مالکی مرادی مدحجی، ظهر روز عرفه
جمعه ذی حجه ۸۶۱، عناوین به خط درشت و شنگرف،
در حاشیه تصحیح شده و در جایهای مختلف نسخه
علامت بلاغ مشاهده می‌شود، در صفحه عنوان نام کتاب
بدین صورت درج شده: کتاب التجرید فی اصول الدین
و پس از آن چند بیت عربی به چشم می‌خورد، در برگ
پایانی نسخه چند فایده ثبت شده است، از جمله حدیثی
از امام صادق علیه السلام و مطلبی در فضل دنیا برگرفته از حدیثی
نبوی و نیز مطلبی به نقل از شیخ ابوعلی در معنی حیوان
ناطق و ابیاتی به عربی که در پایان آن آمده است: تمّ ذلك
من نوادر القالی، کاتب در ترقیمه نسخه نگاشته است: نجز
کتاب التجرید بلطف الله سبحانه فله الحمد و الثناء علی
جميع نعمه التي لا تحصى و صلواته و سلامه علی سید
الانبياء محمد بن عبدالله خیر خلق الله و علی آله الاتقیاء
و اصحابه الاصفیاء ضحی يوم عرفة المبارک يوم الجمعة
من ذی الحجة الحرام سنة احدى و ستین و ثمان مائة علی
ید مالکة الفقیر الی کرم الله و عفوه ابراهیم بن علی بن
یحیی بن محمد بن عیسی بن اسعد السعدی تمّ المالکی
ثم المرادی ثم المدحجی غفر الله له جميع ذنوبه و وفقه
لستر عيوبه فی الدنيا و الآخرة ولو الديه و اقاربه و مشایخه
فی الدین و جميع المسلمین و المسلمات الاحیاء

تاریخ السید المرتضی رحمته الله، تاریخ السید رضی رحمته الله، در نصاب زکات، فی الغناء، فی تأویل اشعار یا حار همدان، فی تملیک الضیف للطعام، فی ثواب البكاء علی الحسین علیه السلام، فی وجه حرمة الربا، فی منازل الانسان، کلمات البلغاء، فی فضل شهر رمضان، فی السنن و المکروهات.

منابع: نباء البشر (قسم مخطوط)، ص ۱۲۹؛ فهرس اعلام الذریعة: ۲۵۰۵/۳؛ الذریعة: ۱۰۹/۴ و ۴۹۳/۹ و ۱۵۰/۱۴ و ۳۴۵/۱۸ و ۱۶۷/۲۱ و ۱۹۹/۲۶؛ تراجم الرجال: ۱۹/۴ - ۲۰؛ زندگانی و شخصیت شیخ انصاری: ۳۱۶؛ تاریخ علماء و روحانیت دزفول: ۲۷۵/۱ - ۲۸۰.

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة و السلام علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین و بعد چنین گوید اقل الحاج الاثیم الاواه نصرالله بن المرحوم ملا لطفعلی الدزفولی قدس الله روحه، در نظر هست که قدری از احادیث و مواعظ اهل بیت و کلمات حکمت که در السن بعضی از حکما... حدیث نقل صاحب معارج النبوة قال امرالله تعالی ابراهیم علیه السلام ان یسافر الی جبل لبنان و یلاقی عبداً من عباده.

انجام: زبره و بیناته متساویان و هو حرف واحد و اما باقی حروف المعجمة فاما ان یکون بیناته ازید من زبره کالجیم و الذال او اقل کالغین و القاف، تم.

نسخ، عبارات احادیث معرب است، گویا به خط مؤلف، سده ۱۳ هجری، نشانیها مشکئی، عناوین مطالب در هامش صفحات درج شده و در حاشیه تصحیح شده است، در آخر نسخه فایده ای درباره عدد و قاعده هندسیه و ایاتی به فارسی و عربی و یک صفحه از ابتدای شرح الفیه ابن مالک مشاهده می شود. ۱۴۲ صفحه، ۱۶ سطر. نسخه اصل: نزد خاندان مؤلف است.

(۱۰۵۰) مرآت الاحوال جهان نما (سفرنامه - فارسی)

از: آقا احمد بن محمدعلی بهبهانی کرمانشاهی (۱۲۳۵ق) آقا احمد فرزند محمدعلی فرزند وحید بهبهانی از دانشمندان سده سیزدهم هجری است که در سال ۱۱۹۱ق در کرمانشاه متولد شد. وی در محضر فقهای بزرگی همچون علامه بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء دانش آموخت و تألیفات بسیاری از خود به جای نهاد؛ از جمله: الدرر الغریبه فی احکام الالهیه، شرح المختصر النافع، ربیع الازهار، تحفة الاخوان،

تنبیه الغافلین، کشف الربیب و المین فی حکم صلاة الجمعة و العیدین، کشف الشبهة عن حکم المتعة، عقد جواهر الحسان، مناہج الفقه، مرآت الاحوال جهان نما.

مرآت الاحوال جهان نما از مآخذ ارزنده در تاریخ و جغرافیای هند و قسمتی از ایران و تراجم احوال و روحیات و صفات مردم ایران و هند در سده سیزدهم هجری است که مؤلف در طی سفر طولانی خود به هند که از سال ۱۲۲۰ق آغاز و در ۱۲۲۵ق پایان یافت، نگاشته است.

این کتاب در پنج مطلب و یک خاتمه بدین تفصیل مرتب شده است:

مطلب اول: در ذکر احوال و اعداد و اولاد محمد تقی مجلسی، شامل ۵ فصل

مطلب دوم: در ذکر احوال و اولاد و احفاد ملا محمدباقر مجلسی، شامل ۴ فصل

مطلب سوم: احوال ملا محمد صالح مازندرانی، در ۸ فصل

مطلب چهارم: احوال آقا محمدباقر اصفهانی بهبهانی، در ۱۴ فصل

مطلب پنجم: ذکر احوال مؤلف و ممالک هندوستان و ممالک فرنگ، در سه مقصد: مقصد اول: احوال نگارنده از بدو ولادت تا ورود به جزیره بمبئی در ۱۹ فصل؛ مقصد دوم: از بدو ورود به جزیره بمبئی تا تاریخ نگارش، از عادات و رسوم کشور هند و... در ۲۶ فصل؛ مقصد سوم: در احوال ممالک انگریز و عادات و صناعات آن قوم، در مقدمه و ۳ مقام و خاتمه و هر مقام در چند فصل

خاتمه: در نصایح و آداب کشورداری، در ۲ فصل

فهرست جامعی از مطالب کتاب به قلم مؤلف در دست است که در آن سخنی از جلد اول و دوم به میان نیامده است. اما در مقدمه کتاب آمده است: «و آن حاوی بر چند مجلد است. مجلد اول آن مشتمل بر پنج مطلب و خاتمه است.» مؤلف مطلب پنجم را مشتمل بر سه مقصد نموده و دو مقصد آن را در جلد اول قرار داده و در خاتمه آن نوشته است: «می آید وقایع غریبه مستقبلیه در جلد دوم...» سپس مقصد سوم و خاتمه را مجلد دوم قرار داده و در پایان آن نوشته است: «تمام شد آنچه منظور بود نگارش آن در این مجلد.» شگفت اینکه در پایان کتاب (جلد دوم) می نویسد: «قد وقع

حواشی اندک، در اول نسخه مهر بیضوی به سجج: صادق بن محمد بن جعفر بن محمد علی ۱۲۴۵. ۵۰۷ صفحه، ۱۶ - ۲۰ سطر.

نسخه اصل: نزد خاندان مؤلف است.

(هیئت - فارسی) **(۱۰۵۱) هیئت**

از: علاءالدین علی بن محمد قوشچی (۸۷۹ق)

رسالة مشهوری است در هیئت، شامل یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه. مقدمه در آنچه پیش از شروع در این علم لازم است، در دو قسم: ۱. در آنچه به هندسیات تعلق دارد؛ ۲. در آنچه به طبیعیات تعلق دارد. مقاله یکم: در اجرام علوی در شش باب؛ مقاله دوم: در بیان هیئت زمین و قسمت او به اقالیم در یازده باب.

هیئت قوشچی از کتابهای درسی بوده، با شرحها و ترجمه‌ها به زبانهای دیگر، بارها چاپ شده و نسخه‌های خطی بسیاری از آن در کتابخانه‌های مختلف موجود است.

منابع: الذریعة: ۳۷۰/۱ و ۲۸۵/۲۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی: ۳۷۰/۱؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی، مشار: ۴۵۶۴/۴؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ۳۱۱۲/۴ - ۳۱۱۷؛ کشف الظنون: ۱۲۳۶/۲.

آغاز: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حمد الشاکرین و الصلوة علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین. اما بعد این کتاب مشتمل است بر مقدمه و دو مقاله. مقدمه در بیان آنچه پیش از شروع در این علم دانستنی است؛ و آن دو قسم است. قسم اول آنچه تعلق به هندسیات دارد.

انجام: و اصغر ثوابت مرصوده بیست و سه برابر زمین است. تمّت الرسالة.

نسخ، مسیح بن مرحوم رضا در مدرسه نواب، عناوین نسخه اصل شنگرف و نشانیها مشکئی، در حاشیه تصحیح شده و حواشی به نقل از شرح لاری و امضای «مهدی» است، در برخی صفحات جدولها و اشکال هندسی ترسیم شده است، کاتب در ترقیمه نگاشته است: کتبه فی لیلۃ الجمعة مع کثرة امتلاء المعدة فی مدرسه نواب اوصیکم بالاحتراز عن تکثیر الاکل ایها الطلاب و اعتبروا یا اولی الالباب لعلکم تفلحون فی یوم الحساب. در اول نسخه یک قطعه رباعی فارسی نوشته شده که در آن

الفراغ من تسوید المجلد الاول من کتاب مرآت الاحوال فی بلدة عظیم آباد الهند.» به نظر جناب دوانی، مصحح کتاب، آنچه از مرآت الاحوال به دست آمده، نسخه کامل کتاب است که جلد اول آن، از مطلب اول تا مقصد دوم از مطلب پنجم را شامل است و جلد دوم آن به مقصد سوم از مطلب پنجم و خاتمه کتاب اختصاص دارد. همچنین به نظر مصحح محترم، مؤلف در نگارش این کتاب از تاریخ و تذکره حزین لاهیجی و تحفة العالم میر عبداللطیف شوشتری سود جسته و در برخی جاها، نوشته‌های آنان را بعینه یا به صورت نقل به معنی در کتاب خود آورده است.

این کتاب به شاهزاده محمدعلی میرزا بهادر قاجار، پسر فتحعلی شاه و حکمران آن روز غرب ایران، به رسم تحفه اهدا شده است.

تاکنون بیش از ده نسخه خطی از مرآت الاحوال شناسایی شده و دو بار با تصحیح و حواشی آقای علی دوانی به چاپ رسیده است: ۱. به سال ۱۳۷۲ش، در تهران به همت مرکز فرهنگی قبله، دو جلد در یک مجلد وزیری، ۵۶۰ صفحه؛ ۲. به سال ۱۳۷۳ش، در قم به همت انتشارات انصاریان، در دو جلد.

منابع: الذریعة: ۳۰۰/۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی: ۴۰۴۹/۶؛ فهرستواره کتابهای فارسی، منزوی: ۱۴۹/۱؛ مرآت الاحوال جهان نما، آقا احمد بهبهانی، تصحیح علی دوانی.

مباحث موجود: نسخه حاضر از فصل هفتم (ورود به نجف) از مقصد اول از مطلب پنجم شروع می‌شود و تا فصل دوازدهم «ذکر افریقه...» پایان مقام اول از مقصد سوم از مطلب پنجم کتاب ادامه می‌یابد. طرفین نسخه افتاده است.

آغاز افتاده: شیخ عبدالوهاب ناعی که در امثال و اقران خود به ذهن و ذکاء معروف بود، علم فقه اهل سنت و جماعت را تحصیل کرده و مراتب عقلیه را.

انجام افتاده: اول جزیره باب المندل متصل به بحر احمر است و آن در تصرف گروههایی متفرقه است و ساکنان آنجا دین و ملت به طرق مختلفه می‌دارند.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، نشانیها مشکئی، برخی عناوین فصلها در حاشیه صفحات مشخص شده است، با

در برگ ۹ می‌نویسد: کتّاب الحضرة رئیس و شاه کرد و ممیز و ممتّهن.

در برگ ۶ آمده است: و فی الرؤسا و خلفاء الرؤسا من یعمل الشاکردیة.

در برگ ۱۷ نوشته است: یكون تحت یدی شیعی ثقة یرف بالامانة والصیانة... والکتب فی الاثبات و یحتفظ بها الشیعی و كذلك کان زمن عبیدالله بن یحیی و قبله ثمّ تغیر بعد ذلك فصار باسم الوزير.

در برگ ۱۸ می‌نویسد: کانت أوایلهم تسرق من الخطب والمقامات والأشعار و ألفاظ الأعراب و ما قدروا علیه من کتب الناس ثمّ جاءت طبقة فی الدولة الهاشمیة فسرقوا من رسایل بنی أمیة و کتب کتّابها ثمّ جاءت طبقة ثالثة سرتت من الفریقین جمیعاً و حلّت ذلك بألفاظ سیرة و معانی نزره ثمّ نحن فی طبقة تنسخ الکتب نسخاً و تهذها هذا... و کان احمد بن محمد بن المدبر کثیر الفصول.

در برگ ۲۶ می‌گوید: و قد کان المعتصم آیام الزط (کذا) صیر الخیل المضمّر مابین سرّ من رأی و بغداد کان ابو الولید بن أبی عبدالله بن ابی داود رحمهم الله قد وجد علة فی تلك الأيام و کان مقيماً ببغداد فأمر المعتصم بالله أصحاب البرد ان یواقوا بأخباره مع الأخبار التي رسم لها و کان یصل الکتاب من بغداد الی سر من رأی فی ساعة واحدة و ثلث ساعة هذا کان التقدير و خبرنی التوری وکیل ابی عبدالله رحمه الله قال و رد علینا کتّاب ابی عبدالله رضی الله عنه فی تلك الايام و أنّ طین الخاتم فیها نداوة.

در برگ ۳۳ می‌خوانیم: و یكثر درس کتّاب أبی عثمان عمر بن بحر الجاحظ فی کتّاب اللصوص فأنه کتّاب جلیل القدر قد تبّه فیها علی حیلهم کلّها و أوجد السبیل الی التحرّز منهم. تاریخ وفات جاحظ (۲۵۵ق) است.

در برگ ۳۹ می‌نویسد: ینبغی للقهرمان أن یأخذ من القیم روزنامجاً لیوم یوم بما یدخل المطبخ و یخرج منه روزنامجاً من خلیفة القیم بذلک فلا ثبت حتی یعارض بالروزنامجات و یقف علی فضلها و نقصانها و یقابل الطبّاخ بها و یؤخذ خطّه بجملة ما قبض و تفصیله باباً باباً و نفعل ذلك بصاحب اللطف و الطرائف.

اسامی اکثر اعضاء اسطراب مندرج است. ۱۶۰ صفحه، ۱۵ سطر.

(سیاست - عربی) **سیاسة الملوک (۱۰۵۲)** از: ؟

رسالة مختصری است در آیین کشورداری و مطالبی که مراعات آنها بر پادشاه و اطرافیان او لازم است، شامل ابواب متعدّد بدین تفصیل: باب ۱- الملک ۲- الوزير ۳- الکتابة ۴- الحاجب ۵- الشرطة ۶- الحسبة ۷- الرسل ۸- القهرمان ۹- الخزان ۱۰- الطیب ۱۱- القیم بالدواب ۱۲- الطبّاخ ۱۳- الشراب.

مؤلف مطالبی را که مراعات آنها بر متولیان امور لازم است، با عبارت «ینبغی» و «یجب» و «یحتاج» می‌آورد، مانند: ینبغی للملک أن یستر أسرارہ... ینبغی للوزیر و للملک و لكل عامل الایدع استعمال الرأی...، و لا ینبغی ان یجعل المخبر له الا أحد ثلاثة رجال...، یحتاج ان یعلم من استکفاه...، یجب علی عامل الخراج اذا صار الی عمله أن یستوثق من العامل الذی ولی علیه....

نام کتاب در صفحه عنوان نسخه حاضر «رسالة سياسة الملوک» درج شده است. نسخه اصل در کتابخانه سلیمانیة ترکیه نگهداری می‌شود و نسخه دیگری از این رساله بدست نیامد. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه سلیمانیة نیز به صورت کامل در دسترس نیست تا چگونگی معرفی این رساله و مؤلف آن دیده شود، گرچه بعید است در آن فهرست نیز اطلاع جدیدی بدست آید. و راقم سطور نیز علیرغم جستجوی بسیار به نام دقیق کتاب و مؤلف آن دست نیافت.

حال اطلاعات اندکی که از لابه لای متن رساله، می‌تواند مفید باشد، نقل می‌شود:

در برگ ۷ آمده است: حدّثنی عبیدالله بن محمد بن الملک الزیات قال کان أبی یقف علی سرّ الخلیفة و ما یرعرض علیه.

در برگ ۶ می‌گوید: بلغنی عن أبی عبدالله احمد بن أبی داود رحمه الله انه قال للوائق رحمه الله یا أمیرالمؤمنین أنّ العامة لاتصل الیک. دانسته است که محمد بن عبدالملک ابن زیات (۲۳۳ق)^۱ وزیر چند تن از خلفای عباسی بوده است و چنانچه مؤلف از فرزند ابن زیات نقل نماید، باید از مردمان سده سوم و حداکثر اوائل سده چهارم هجری باشد.

۱. نک: دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۳/۶۳۵.

شیخ تقی الدین حسن بن علی بن داود حلی از دانشمندان بزرگ شیعی در سده هفتم و هشتم هجری است که در سال ۶۴۷ق چشم به جهان گشود و در محضر عالمان نامداری همچون محقق حلی (متوفی ۶۷۶ق) و سید احمد بن موسی ابن طاوس حلی (متوفی ۶۷۳ق) دانش آموخت و قریب سی تألیف در رشته‌های گوناگون علمی، مانند فقه، رجال، کلام، منطق، عروض و نحو، از خود به جای گذاشت. آثار باقی مانده از ابن داود از این قرار است: ۱. الرجال؛ ۲. ارجوزة فی الکلام؛ ۳. عقد الجواهر فی الاشباه و النظائر؛ ۴. المنهج القویم

حاشیه رجال ابن داود

عبدالملک بن محمد بن اسماعیل ثعالبی (۳۵۰ - ۴۲۹ق)^۱ کتابی دارد به نام «اللطائف والظرائف»^۲، محتمل است رساله حاضر نیز از تألیفات ثعالبی باشد.^۳

تألیفات ثعالبی در سیاست از این قرار است:

- ۱- آداب الملوک، تحقیق دکتر جلیل عطیه، بیروت، دارالغرب الاسلامی، ۱۹۹۰م، ۲۸۸ص.
- ۲- تحفة الوزراء، تحقیق حبیب علی راوی و دکتر ابتهام مرهون صفار، بغداد، مطبعة العانی، ۱۹۷۷م، ۲۱۲ص.
- ۳- سرالوزارة، مفقود است.
- ۴- السياسة، مفقود است.

۵- سیرة الملوک، در هدیة العارفين ۶۲۵/۱ ذکر شده و ظاهراً متحد با کتاب الملوک است.

۶- طبقات الملوک، مخطوط.

۷- غرر أخبار ملوک الفرس و سیرهم، زوتنبوک فرانسوی در پاریس به سال ۱۹۰۰م آن را به چاپ رسانده است و بار دیگر در ایران چاپ شده است.

۸- منادمة الملوک، مفقود است.^۴

آغاز: بسمله، حمدله. و صلی الله علی محمد النبی و آله و سلم کثیراً باب الملک ینبغی للملک أن يجعل همه فی أربع فی آخره تحرسه و دنیا تلذّه و خاصة تعینه و عامّة ترفده ینبغی للملک أن يحرس الملک بالرجال.

انجام: ولا یخرج من أیدیهم الطعام و الشرب الّا الی الثقات و هو یحتاج الی أمور کثیرة و فیما آتیت به مقنع و کفایة ان عمل به انشاء الله، تمّ الکتاب.

نسخ، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، عناوین بابها به خط درشت، در حاشیه تصحیحات اندکی به چشم می خورد، در اول نسخه تملک مصطفی طالب و در صفحه عنوان نام کتاب «رساله سياسة الملوک» و مهر و شماره کتابخانه سلیمانیه ثبت شده است.

۱۰۲ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه محمود افندی در ترکیه، منتقل شده به کتابخانه سلیمانیه استانبول: شماره ۲۰۴۱.

(۱۰۵۳) حاشیه رجال ابن داود (رجال - عربی)

از: عزالدین عبدالله بن حسین تستری (۱۰۲۱ق)

گردآوری: محمدعلی معلم حبیب آبادی (۱۳۹۶ق)

۱. نک: معجم المؤلفین: ۱۸۹/۶ و ۴۰۲/۱۲؛ الاعلام، زرکلی: ۱۶۳/۴ - ۱۶۴.
۲. لطائف الظرائف در مصر به سال ۱۲۹۶ به چاپ رسیده است؛ طرائف الطرف نیز از جمله تألیفات ثعالبی است که نسخه‌هایی از آن در کتابخانه‌های ایا صوفیا به شماره ۳۷۶۷ و کورپوبلی به شماره ۱۳۳۶ و طوب قاپی سرای (فهرست ۶۹۶/۴) موجود است؛ اللطف و اللطائف نیز به عنوان یکی از تألیفات ثعالبی در هدیة العارفين ۶۲۵/۱ ذکر شده است.
۳. لیستی از اسامی ۷۲ کتاب از تألیفات ثعالبی در مقدمه تحقیق «تحفة الوزراء» منسوب به وی درج شده است.
۴. نک: مقدمه تحقیق تحفة الوزراء و مقدمه تحقیق آداب الملوک.

از رجال ابن داود را در ۹۶۴ق کتابت نموده و حواشی و تعلیقات خود را در هامش نسخه آورده است.

۳. ملا عبدالله تستری، کتاب حاضر و مورد بحث ما.

۴. میرزا محمد بن سلیمان تنکابنی (۱۳۰۲ق) که در قصص العلماء از حاشیه خود بر رجال ابن داود یاد کرده است.^۷

ملا عبدالله تستری، فقیه، محدث و رجالی بلندپایه شیعی است که نزد ملا احمد مقدّس اردبیلی و شیخ نعمه الله بن احمد بن خاتون عاملی دانش آموخت و به تدریس حدیث و فقه شیعی در اصفهان همت گماشت و بزرگانی همچون ملا محمد تقی مجلسی، سید مصطفی تفرشی، میر محمد قاسم قهپایی، عنایة الله قهپایی و خداوردی افشار از مکتب علمی او بهره‌مند گشتند.

به گفته علامه تهرانی، وی علی رغم تبحر بسیار در حدیث و رجال و کثرت اشتغال بدانها، تألیف مستقلی در رجال نداشته است. ملا محمد تقی مجلسی درباره مهارت استادش در حدیث و رجال و اصول می‌نویسد: «قد حقّق الاخبار والرجال والاصول بما لا مزید علیه.»^۸ همو اکثر فواید شرح مشیخه‌اش را برگرفته از فواید استادش تستری می‌داند. سید مصطفی تفرشی نیز در نقد الرجال می‌نویسد: «شیخنا و استادنا العلامة المحقّق المدقّق الجلیل القدر عظیم المنزلة... و اکثر فوائدها هذا الكتاب و تحقیقاته منه دام ظلّه.»^۹

تستری قائل به وجوب عینی نماز جمعه بوده و رساله‌ای فارسی در این باره نگاشته است. همچنین حواشی و شروحنی بر کتب مختلف نوشته است؛ همچون: حاشیه بر الفیه شهید،

فی تسلیم التقدیم (این چهار اثر به چاپ رسیده‌اند)؛ ۵. التحفة السعدیة، در موزة بغداد نسخه‌ای از آن موجود است؛^۱ ۶. تحصیل المنافع، آقای روضاتی در اصفهان نسخه‌ای از آن را در اختیار دارد؛^۲ ۷. الجوهرة فی نظم التبصرة، دو نسخه از آن به شماره‌های ۵۰۹۰ و ۵۶۱۳ در این کتابخانه بزرگ محفوظ است.^۳

مهم‌ترین منبع شرح حال ابن داود حلی زندگینامه خودنوشت اوست که در کتاب الرجال آورده و پس از آن در ریاض العلماء و امل الآمل و منابع دیگر به زندگی و آثار وی اشاره شده است.^۴

ابن داود شهرت خود را مرهون کتاب الرجال است. در این کتاب، همان‌گونه که مؤلف در مقدمه متذکر شده، نخستین بار شیوه‌ای دنبال شده که در آثار رجالی شیعی متقدم نظیر ندارد؛ و آن، رعایت ترتیب حروف تهجی در ذکر نامهای رجال و پدر و جد ایشان است. علاوه بر این، چون مؤلف قصد انتخاب و جمع مطالب کتب رجالی پیشینیان را داشته، به منظور اختصار، برای هر یک از منابع رجالی و نیز هر یک از معصومان علیهم‌السلام رمزی وضع کرده است. شیوه او در رموز قراردادی، سرمشق دیگران در نوشتن آثار رجالی متأخر بوده است.

ابن داود رجال خود را چهارده سال پس از ختم تألیف خلاصة الاقوال علامه حلی نگاشته و به سان خلاصة علامه آن را منقسم به دو جزء کرده است: ۱. موثقیین و مهملین؛ ۲. مجروحین و مجهولین. و در برخی جاها اشتباهاتی که در خلاصه رخ داده، تذکر داده است. تألیف این اثر در ذی حجة ۷۰۷ به پایان رسیده و بیش از بیست نسخه خطی از آن در کتابخانه‌های ایران شناسایی شده^۵ و دو بار تا کنون به چاپ رسیده است: ۱. در سال ۱۳۸۳ق به کوشش سید جلال‌الدین محدث ارموی در تهران؛ ۲. در سال ۱۳۹۲ق به کوشش سید محمدصادق بحر العلوم در نجف.

برخی دانشمندان بر این کتاب حاشیه نوشته‌اند؛ از جمله:

۱. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی عاملی (۹۶۵ق). نسخه‌ای از رجال ابن داود در تملک استاد دانشمند جناب آیت‌الله روضاتی است که با نسخه شهید ثانی مقابله شده و حواشی شهید بر آن با رمز «ز» در این نسخه نقل شده است.^۶
۲. علاء‌الملک بن عبدالقادر حسینی مرعشی که نسخه‌ای

۱. المخطوطات الفقهیة فی المتحف العراقی: ۲۳۲/۱.

۲. الذریعة: ۳۹۸/۳؛ فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان: ۱۳۲.

۳. التراث العربی: ۲۴۱/۲.

۴. نک: امل الآمل: ۷۱/۲؛ اعیان الشیعة: ۷۱/۲ و ۱۸۹/۵؛ الحائق الراهنة فی المائة الثامنة: ۴۳؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۴۸۴/۳؛ دائرة المعارف تشیع: ۳۱۸/۱؛ روضات الجنات: ۲۸۷/۲؛ ریاض العلماء: ۲۵۴/۱؛ ربحانة الادب: ۵۱۳/۷؛ فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان: ۱۲۷-۱۳۵؛ مصنفی المقال: ۱۲۶.

۵. التراث العربی: ۸۰/۲-۸۱؛ فهرست النجاشی کتب خطی آستان قدس رضوی: ۲۷۶؛ الذریعة: ۸۴/۱۰-۸۵.

۶. فهرس کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان: ۱۳۳ و ۱۳۴. آقای رضا مختاری این حواشی را ضمن رسائل شهید ثانی به چاپ رسانده است.

۷. الذریعة: ۸۷/۶.

۸. نک: الروضة النضرة فی علماء المائة الحادیه عشرة: ۳۴۳؛ مصنفی المقال: ۲۴۲.

حاشیه بر شرح مختصر عضدی، حاشیه بر ارشاد علامه حلی و تعلیقات بر تهذیب الاحکام و استبصار، جامع الفوائد فی تکملة شرح القواعد و حاشیه بر رجال ابن داود حلی. از جمله تألیفات او رساله‌های فقهی مختصر است؛ مانند رساله فی تعیین الکعب، رساله فی تطوع الصوم لمن علیه فرضه، رساله فی الجهر و الاخفات فی الاولین، مسألة فی ذکر جملة علی و لی الله فی تشهد الصلاة، رساله فی غسل الجمعة، رساله فی الوصیة بالحج الواجب. نیز کتابی دارد با نام خواص القرآن. از جمله خدمات ارزنده تستری، تدوین رجال ابن الغضائری است که به خط مبارک خود آن را از روی رجال احمد ابن طائوس استخراج و استنساخ نموده و شاگردش ملا عنایة الله قهپایی به نقل از او در مجمع الرجال آورده است. رجال ابن غضائری، به خط ملا عبدالله تستری، در کتابخانه حاضر محفوظ است.^۱ شرح حال وی در منابع گوناگون، همچون امل الآمل و ریاض العلماء، مسطور است.^۲

از جمله آثار رجالی وی تعلیقاتی است که بر رجال ابن داود نگاشته است. تاکنون چند نسخه از حواشی او شناسایی شده است:

۱. نسخه کتابخانه شیخ الشریعة اصفهانی. نسخه‌ای از رجال ابن داود در تملک شیخ الشریعة اصفهانی بوده که حواشی‌ای با امضای «ع.آ.ه. سلمه الله تعالی» داشته است.^۳ علامه تهرانی در برخی اظهاراتش متن مورد حاشیه را رجال تلمیذ المحقق الحلی معرفی نموده و ظاهراً آن را غیر از رجال ابن داود دانسته است؛ یعنی مرحوم تستری حاشیه بر دو کتاب رجالی زده؛ یکی رجال ابن داود و دیگری رجالی که تألیف یکی از شاگردان محقق حلی بوده و نسخه‌ای از این متن و حاشیه اخیر در مکتبه شیخ الشریعة اصفهانی بوده است. والله العالم.

۲. نسخه کتابخانه شیخ محمد تقی قمی در کربلا. حواشی این نسخه به خط مرحوم ملا عبدالله تستری بوده است.

۳. نسخه کتابخانه محمدعلی معلم حبیب آبادی در اصفهان. این نسخه به خط محمد علی حسینی اصفهانی به سال ۱۰۰۶ق در نجف کتابت شده و حواشی‌ای با امضای «ع.ر.ه.» و «ع.ا.ه.» دارد.

معلم حبیب آبادی^۴ این نسخه را در اصفهان از عبدالکریم اصفهانی به تاریخ عصر چهارشنبه ۱۹ ربیع‌الثانی ۱۳۴۵

معلم حبیب آبادی در ابتدای این دفتر درباره وضعیت نسخه‌ای که به دستش رسیده و عملیاتی که خود در این دفتر انجام داده است، چنین می‌نویسد: قد حصلت لی ... نسخة مخطوطة من کتاب رجال ابن داود ... و کانت فی هوامشها حواش کثیرة برمز (ع ره او ع اه او قلیلاً د) کنت اظنّها بخط الملا عبدالله الشوشتری ... و کانت تلك النسخة ناقصة ففی آخر صفحة منها فی عنوان محمد بن مهاجر من القسم الاول وقع لفظ ثقة، و فی اول صفحة بعدها وقع لفظ ابن ابی ميمونة من عنوان وهب بن عبدربه، و لم یکن فیها عدد الصفحات، فحصلت انا اولاً مخطوطة بدون الحاشیة من خزانة كتب ... الميرزا محمدرضا الكرباسی الاصفهانی سلمه الله تعالی و کملت نسختی المذكورة منها، ثم وضعت فی المکملة عدد الصفحات علی الرسم المعمول اکثر، یعنی ما يقع الخطبة و الدیاجة فی ص ۲ فاذا بلغ عددها ۲۵۸ صفحة ... حکیت ذلك له^۵ امرنی ان ادون تلك الحواشی و ارسل الی جنبه فامتثل امره المطاع و اشرف الآن فی تدوینها هنا ... و اقول

۱. میراث شهاب، ش ۲۷، نسخه شماره ۱۳۲۳۴. همچنین حاشیه الفیه و جامع الفوائد از تألیفات تستری در کتابخانه حاضر نسخه دارد. نک: التراث العربی: ۱۹۲/۲ و ۲۵۱.

۲. امل الآمل: ۱۵۹/۲؛ اعیان الشیعة: ۴۸/۸؛ تراجم الرجال: ۱۰۳/۲؛ روایات الجنات: ۲۳۴/۴؛ الروضة النضرة فی علماء المائة الحادیة عشرة: ۳۴۳-۳۴۶؛ ریحانة الادب: ۳۳۴/۱؛ ریاض العلماء: ۱۹۵/۳؛ مصنفی المقال فی مصنفی علم الرجال: ۲۴۲-۲۴۵.

۳. نک: الذریعة: ۱۹۵/۳؛ مصنفی المقال: ۲۴۳؛ فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان: ۱۳۱.

۴. محمد بن زین العابدین حبیب آبادی (متوفی ۱۳۹۶ق) صاحب کتاب مکارم الآثار. شرح حال وی در مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی (۱۸۱/۴) آمده است.

۵. برای آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله.

مقدمه آن فی تلك النسخة لم يرتبط الحواشی مع ما يتعلق به فی المتن و انا اربط به كل ما كان واضحاً بتعيين عددي كل صفحة و كل سطر و عنوان و كلمة منهما و مالم يكن واضحاً اعينها بالتقريب فأقول و بالله التوفيق ان الظاهر ان تلك الحواشی من افادات العالم العامل المحقق ... الملا عبد الله المقدس التستري اعلى الله مقامه لما ذكر فی الذريعة بل نظنها بخطه الشريف ...

كثير التقصير محمد علي المعلم الحبيب آبادي في دار السلطنة اصفهان بمدرسة كاسه گران في يوم الاحد سادس شهر ربيع الآخر سنة ۱۳۸۱ الهجرية القمرية.

نسخ، محمد علي معلم حبيب آبادي، يكسنبه ۶ ربيع الثاني ۱۳۸۱، مطابق با ۲۶ شهريور ۱۳۴۰، در مدرسه كاسه گران اصفهان، حسب الامر آيت الله سيد شهاب الدين مرعشي نجفي، نشانيها مشكي، متن خط خوردي دارد و در حاشيه مطالبی افزوده شده است، كاتب اين حواشی را از روي نسخه رجال ابن داود حلي كه به خط محمد علي حسيني اصفهاني در نجف به سال ۱۰۰۶ اق كتابت شده و حواشی آن از ملا عبد الله تستري گویا به خط خود تستري بوده استنساخ نموده است، نسخه مذکور حدود ۱۴ صفحه از وسط افتادگی داشته. ۲۰۵ صفحه، ۲۲ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه معلم حبيب آبادي در اصفهان.

(۱۰۵۴) المنهج اللطيف في احوال الرجال

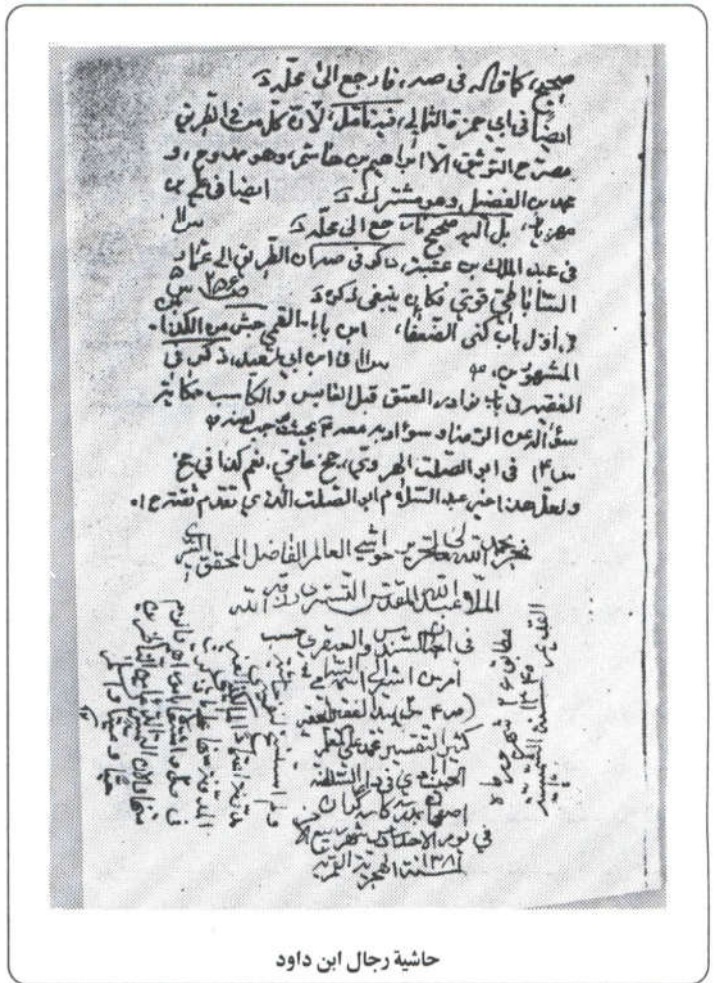
(رجال - عربي)

از: حسين بن عبد علي بن محمد بن زعل

رسالة مختصری است در رجال شيعه كه به شیوه ایضاح الاشتباه علامه حلي تأليف شده است. مؤلف درباره انگیزه تأليف و خصوصيات اين اثر می نویسد: «ان من جاری قلم القدر و القضاء انه نفت في روعي ان أكتب منهاجاً لطيفاً في أحوال الرجال و أثبت أنموذجاً خفيفاً في أسماء الرواة تحف به الآمال بحيث يغنيك في حال السعة و في ضيق المجال و يرضيك في حالتی التآني و الاستعجال، حسن الأسلوب مستحسن مرغوب مستجد مطلوب محبوب القلوب ...».

در اين رساله كه به ترتيب الفبایي اسامي راويان تنظيم شده، هر حرفی در يك باب، و هر نامی در فصلي آمده است، و در هر فصل تعداد راويان با آن نام مشخص شده و هر يك در ردیف مربوط به خود از ثقات و ضُعفا و مجاهيل و ممدوحون قرار می گیرند.

مثال: باب الهمزة و فيه فصول الفصل الأول آدم ثمانية رجال الثقات منهم ثلاثة و هم آدم بن اسحاق الأشعري و ابن الحسين النحاس و ابن المتوكّل و واحد ضعيف و هو ابن محمد

حاشیه رجال ابن داود

منابع: به نشانیهای ذکر شده در پاورقیها رجوع شود. آغاز: بسمله. بعد الحمد و الصلوة يقول الاقل محمد علي بن زين العابدين المعلم الحبيب آبادي عفى الله عنه انه قد حصلت لي ... ص ۲، سطر ۴ الاعراض عن الشيء الصد عنه، نقل من ص، س ۵ المنح العطاء منحه. انجام: ص ۲۵۶، س ۱۴ فی ابوالصلت الهروي جخ عامی، نعم كذا فی جخ و لعل هذا غير عبد السلام ابوالصلت الذي تقدم ثقته عاه. نجز بحمد الله تعالى تحرير حواشی العالم الفاضل المحقق ... الملا عبد الله المقدس التستري ... حسب امر من اشير الى اسمه السامي (ص ۴، س ۲) بيد الفقير الحقير

با وجیزه شیخ بهایی و تذکره مشایخ قم از نورالدین علی بن حیدر علی منعل قمی، در اول نسخه چند فایده رجالی درج شده و درباره این رساله آمده است: «این رساله مختصری است در بیان احوال رجال به نهج وجیزه علامه مجلسی ملا محمدباقر رحمه الله.» ۵۸ صفحه، ۱۹ سطر. نسخه اصل: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه شماره ۵۱۴ از مجموعه طباطبایی.

فهرست کتابخانه مجلس: ۲۳۲/۲۲.

(۱۰۵۵) نقد الرجال

(رجال - عربی)

از: سید مصطفی بن حسین حسینی تفرشی (زنده در ۱۰۴۴ق)

سید میر مصطفی بن حسین حسینی تفرشی از دانشمندان سده یازدهم هجری است که از شاگردان ممتاز محقق شوشتری عبدالله بن حسین (۱۰۲۱ق) و شیخ عبد العالی عاملی کرکی (۹۹۳ق) بوده و معاصر با میرزا محمد استر آبادی (۱۰۲۸ق)، شیخ بهایی (۱۰۳۰ق) و ملا محمد تقی مجلسی (۱۰۷۰ق) و از آنان روایت کرده است. شرح حال وی در منابع مختلفی همچون جامع الرواة و ریاض العلماء درج شده است.^۱

نقد الرجال که به رجال سید مصطفی نیز مشهور است^۲، از بهترین کتابهای رجالی شیعه است، مشتمل بر فهرستی از اسامی ۶۶۰۴ تن از راویان و رجال، تنظیم شده بر اساس ترتیب الفبایی، که در وصف هر شخصیت، متن عبارات علمای علم رجال همراه با مدح یا ذم و یا مهمل بودن وی بیان می‌شود. در این کتاب، برای هر یک از حروف الفبایی نهاده شده و پس از آنها باب الکنی است، و در خاتمه چند فایده رجالی بدین ترتیب درج شده است: ۱. کنی و القاب ائمه علیهم السلام؛ ۲. اسامی معصومین علیهم السلام و تاریخ ولادت و وفات ایشان؛ ۳. در بیان عدّه کلینی؛ ۴. شرح مشیخته شیخ طوسی و شیخ صدوق؛ ۵. در بیان معروفیت اصولی که شیخ طوسی از

۱. ر.ک: جامع الرواة، محمد اردبیلی: ۲۳۳/۲؛ ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، عبدالله افندی: ۲۱/۵؛ اهل الآمل، شیخ حرعاملی: ۳۲۲/۲؛ روایات الجنات، سید محمدباقر خوانساری: ۱۶۷/۷؛ الفوائد الرضویة، شیخ عباس قمی: ۶۶۵؛ ریحانة الادب، محمدعلی مدرس تبریزی: ۲۴۸/۲.
۲. نک: الذریعة: ۱۰۱/۱۰.

القلانسی و الباقون مجاهیل. همچنین از نامهایی که در راویان بیش از یک تن به آن نام نیست (آحاد)، در یک فصل خاص یاد می‌شود؛ چنان که در باب نخست (همزه)، فصل پنجم ویژه آحاد است. نیز موارد اختلاف، به اختصار، هریک در فصلی خاص آمده است. در پایان رساله، یک باب به کنیه‌ها اختصاص یافته و در ابوالخزرج کتاب ناتمام مانده است.

درباره مؤلف اطلاعاتی دقیق به دست نیامد، جز اینکه باید از دانشمندان سده دوازدهم هجری باشد. وی در جایی از این رساله از صاحب معالم نقل می‌کند.

علامه تهرانی نسخه‌ای از توقیف السائل شیخ علی جامعی را در مکتبه شیخ هادی کاشف الغطاء دیده که به خط حسین بن عبدعلی بن محمد بن زعل مضری در ۱۱۲۶ق کتابت شده است و نیز اطلاعات مختصری درباره حسین بحرینی ابن زعل در طبقات اعلام الشيعة آورده است.

منابع: طبقات اعلام الشيعة، المواكب المنتشرة فی القرن الثاني بعد العشرة: ۱۸۵ - ۱۸۶؛ الذریعة: ۵۰۱/۴؛ فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۲۳۲/۲۲.

آغاز: الحمد لله الذي شدت الرجال اليه الرجال و تاهت في مرامي وحدانيته عقول الرجال و ... اما بعد فان الأقل الأذل ... حسين بن عبد علي بن محمد بن زعل سامحه الله بطيب الرضا واحضاه بأسعد الحظوظ فيمن حظا ... يقول ان من جاری القلم القدر و القضاء أنه نفث في روعي ان أكتب منهجاً لطيفاً في أحوال الرجال و أثبت أنموذجاً خفيفاً في أسماء الرواة تحف به الأمل ... باب الهمزة و فيه فصول الفصل الأول آدم ثمانية رجال الثقات منهم ثلاثة و هم آدم بن اسحاق ... الفصل الثاني أبان احد و عشرون رجلاً الثقات منهم أربعة.

انجام نسخه: باب الکنی و فيه فصول الأول ابو ابراهيم ثلاثة مجاهيل ... أبوخداش اثنان الشرعبي ثقة و المهري البصري قيل ثقة و قيل ضعيف أبوخديجة اثنان سالم بن سلمه و سالم بن مكرم و هما ثقتان و أبوالخزرج.

نسخ، بدون نام کاتب و بدون تاریخ کتابت، عناوین به خط درشت و نشانیها در نسخه اصل به سنگرف، نسخه ناتمام مانده است، باحواشی از مؤلف به لفظ «منه» و «حسین» و حواشی به نقل از مجمع البحرين و رجال سید مصطفی، این رساله در نسخه اصل در مجموعه‌ای قرار داشته همراه

آنها نقل کرده است؛ ۶. طریقه روایی مؤلف به کلینی و شیخ طوسی و شیخ مفید.

مؤلف برای مصادری که از آنها مطلبی نقل کرده، رموزی قرار داده است. تألیف این کتاب در یکشنبه ۱۴ رمضان ۱۰۱۵ به پایان رسیده و به سبب امتیازات مهمی که داشته، از ابتدای تألیف تا کنون مورد توجه پژوهشگران در علم رجال قرار گرفته و حواشی بسیاری بر آن نگاشته شده است.

این اثر به همت مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام در سال ۱۴۱۸ق،

در پنج جلد، منتشر شده است. در این چاپ، از میان حدود صد نسخه خطی موجود از کتاب، سه نسخه مورد استفاده قرار گرفته است؛ از جمله، نسخه خطی مؤلف که در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود.^۱

ترجمه‌ای از نقد الرجال از مترجمی ناشناس، با تاریخ کتابت ۱۰۴۱ق، در کتابخانه ملی به شماره ۲۳۵۵ موجود است که تنها ۱۶ برگ از ترجمه در این نسخه دیده می‌شود.^۲

عبد‌النبی کاظمی (۱۲۵۶ق) تکمله‌ای بر نقد الرجال نوشته که در دو جلد، در عراق به چاپ رسیده است.^۳

اسامی بزرگانی که بر نقد الرجال حاشیه نوشته‌اند:

۱. ملا محمد تقی مجلسی (۱۰۷۰ق)؛ ۲. عنایت‌الله قهپایی (قرن ۱۱)؛ ۳. سید نعمت‌الله جزایری (۱۱۱۲ق)؛ ۴. سید عبدالله جزایری (۱۱۷۳ق)؛ ۵. محمدباقر بن محمد اکمل، وحید بهبهانی (۱۲۰۶ق)؛ ۶. محمدعلی بهبهانی کرمانشاهی (۱۲۱۶ق)؛ ۷. میرزا نصرالله حسینی (زنده در ۱۲۳۹ق)؛ ۸. حسین حسینی خراسانی (۱۲۵۸ق)؛ ۹. محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی (۱۲۶۳ق)؛ ۱۰. سید صدرالدین محمد

موسوی عاملی (۱۲۶۳ق)؛ ۱۱. سید محمد شفیع محدث جزایری (۱۲۷۴ق)؛ ۱۲. علی بن محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی (۱۳۱۵ق)؛ ۱۳. راحت حسین بن ظاهر حسین رضوی هندی (۱۳۷۶ق)؛ ۱۴. شهاب‌الدین احمد حسینی ساوجی.

در حاشیه بسیاری از صفحات نسخه حاضر، حواشی با امضای «شهاب‌الدین احمد الحسینی عفی عنه» دیده می‌شود. آیت‌الله مرعشی نجفی بنا داشته که این حواشی را از صفحات مختلف گرد آورده و به صورت منظم و مرتب به ابتدای نسخه بیفزاید، و این کار را از ابتدای کتاب تا «ابراهیم بن نصر» انجام داده و این مقدار در ۶ صفحه، در ابتدای نسخه حاضر آمده است.

منابع: الذریعة: ۲۴/۲۷۴؛
مصنفی المقال: ۴۵۹؛
مأخذشناسی رجال شیعه: ۱۰۱ - ۱۰۲.

طرفین نسخه افتاده است. آغاز نسخه: ابا‌النظر محمد بن مسعود عن ابراهیم بن محمد بن فارس فقال لا بأس به و لکن ببعض من یروی عنه ابراهیم بن محمد الکوفی مولی ابی موسی الاشعری.

دستخط آیت‌الله مرعشی نجفی در آغاز نقد الرجال

انجام نسخه: الفائدة الثالثة قال العلامة في صه فذكر الشيخ وغيره في كثير من الاخبار سعد بن عبدالله عن ابي جعفر والمراد بأبي جعفر هنا.

نسخ، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، نشانیها مشکئی، با حواشی به امضای «شهاب‌الدین احمد الحسینی عفی

۱. نک: فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی: ۳۰۴/۱.

۲. فهرست کتابخانه ملی: ۱۰۷/۱۲.

۳. الذریعة: ۴/۴۱۷؛ التراث العربی: ۲/۱۱۵.

فوائد مندرج در این کتاب را به عنوان قواعد محیی الدین مطرح می‌نماید.

در لا به لای مطالب کتاب، رساله مختصر و مستقلی آورده با نام رساله فی قواعد الحروف که می‌گوید: این رساله از روی نسخه ترجمه شده به فارسی حسن بن مرتضی حلی کتابت شده است.

رساله مذکور در شرح چهار مدخل است: ۱. مدخل کبیر؛ ۲. مدخل مجموعی و سیط؛ ۳. مدخل و سیط کبیر؛ ۴. مدخل صغیر. و شامل شش فصل و هر فصل دارای ابوابی است.

آغاز: بسمله. هر دانشی مقدماتی مخصوص به خود دارد. بدون اطلاع مکفی، ورود به آن حاصلی ندارد جز اتلاف وقت و ضایع شدن عمر، استعداد و قابلیت.

انجام: بارک الله فیکم و علیکم و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم.

نسخ و نستعلیق، به خط مؤلف، در سالهای مختلف بین ۱۳۷۰ تا ۱۴۰۰ق، نشانها مشکئی، دارای جدولهای متعدد، نام کتاب و مؤلف به تاریخ ۱۴۰۸ق در صفحه عنوان درج شده است، تصویر این نسخه را مؤلف در سال ۱۳۶۸ش وقف کتابخانه حاضر کرده است. ۳۸۶ صفحه، ۲۲ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه شخصی مؤلف در مشهد.

(۱۰۵۷) اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع

(حدیث - عربی)

از: ابوالعباس احمد بن ثابت بن محمد طرقي اصفهانی (۵۲۱ق)

طرقي اصفهانی، فقیه، اصولی، حافظ و محدث، از اهالی اصفهان، در فقه و اصول و ادب و نویسندگی مهارت داشت. وی در اصفهان از عبدالوهاب بن منده و مطهر بن عبدالواحد بزّانی و عثمان بن محمد محمی، و در هرات از ابواسماعیل انصاری، و در بغداد از ابوالقاسم بن بسری، و در بصره از ابوعلی تستری، و در اهواز از ابوسعید اهوازی حدیث شنید.

ابوالعلاء احمد بن محمد اصفهانی و ابوالفرج عبدالخالق بن احمد از وی حدیث شنیدند. او را تصانیف نیکویی بوده است. سمعانی او را کثیر الحدیث و دانا به طرق احادیث دانسته و می‌گوید که وی در «قدم روح» تصنیفی داشته است. ابن

عنه»، بخشی از حواشی مذکور به خط آیت الله مرعشی نجفی بازنویسی شده و به اول نسخه ملحق شده است، در آخر نسخه یک صفحه از کتابی در لغت عربی به فارسی نقل شده است. ۳۰۴ + ۱۲ صفحه دستخط آیت الله مرعشی نجفی، ۲۰ سطر.

نسخه اصل: در کتابخانه شخصی یکی از علمای ساوه است.

(۱۰۵۶) گنجینه یادگار

(علوم غریبه - فارسی)
از: میرزا محمدحسن بن میرزا محمود سروقدی خراسانی (معاصر)

کتابی است در سه جلد، شامل مطالب و فوائد پراکنده در علوم غریبه و آنچه دعانویسان برای رفع حوائج و دفع بلایا و امراض و مانند آن به کار می‌بندند. بیشتر مطالب کتاب مربوط به علم جفر است و با قواعد و دستورهای جفر سر و کار دارد.

مؤلف از شاگردان سید ابوالحسن حافظیان^{رحمته} بوده و خود را از خادمان آستان مقدس امام رضا^{علیه السلام} معرفی می‌کند. حافظیان از دانشمندان نامدار ساکن در مشهد، شهرتی در علوم غریبه داشته و «لوح محفوظ» از وی به چاپ رسیده است.

مؤلف تصریح می‌کند که به کار بستن دستورهای مندرج در این کتاب، منوط به کسب اجازه از استادان است و می‌افزاید که خود در این امور از حافظیان و محمد فلاح اجازه دارد و متن اجازه فلاح را می‌آورد.

کتاب مشحون است از جدولها، ادعیه، اوراد، ختومات، رمزها، خواص سُور قرآنی و اسمای الهی و بیان قواعد جفری و طریقه‌های مختلف دریافت مستحصله، سؤال و جوابهایی که مؤلف در اوقات مختلف از طریق جفر انجام داده است. طریق احضار روح و تسخیر جن و احضار رجال الغیب، ادعیه و دستورهای گوناگون برای دفع امراض و دفع سموم حیوانی و....

سروقدی در این کتاب از افراد مختلف نقل قول می‌نماید؛ از جمله: شیخ مجتبی قزوینی، سید جعفر شهرستانی، علی اکبر قلندر آبادی، سید تقی مشیری، میرزا علی محمد دامغانی، میر ابوطالب دزفولی، سید عبدالله مینایی. او بسیاری از

النجار کتاب اللوامع فی اطراف الصحیحین را از جمله کتابهای زیبای او ذکر کرده است. ابن حجر کتاب اطراف الکتب الخمسة را از تصنیفات وی می‌داند.

ابی هریره را در بر دارد.

آغاز نسخه: بسمه ربّ یسر و اعن، مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما، [قال] عبدالله بن عباس رضی الله عنهما أنّ رسول الله ﷺ نهی ان تتزوج المرأة علی عمتها أو علی خالتها و قال ابو داود....

انجام نسخه: و عن ابی هریره رضی الله عنه قال ما رأیت أسن من رسول الله ﷺ كان الشمس تجری فی وجهه و ما رأیت أسرع فی مشیة من رسول الله ﷺ كأنما الأرض تتطوی له أنا لنجهد أنفسنا و أنه لغير مکتوث، أخرجه الترمذی.
نجز الجزء الثاني من مختصر کتاب اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع يتلوه فی الجزء الثالث مسند جابر بن عبدالله الأنصاری رضی الله عنه، ان شاء الله تعالی الحمد لله وحده و صلواته علی سیدنا محمد نبیه و آله و

اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع

کتاب حاضر در اول و آخر نسخه با نام «مختصر کتاب اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع» معرفی شده است. اسانید احادیث در این کتاب حذف شده است. از این رو، به نظر می‌رسد نسخه حاضر شامل اختصار اللوامع طرقي باشد؛ گرچه در الفهرس الشامل با نام اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع معرفی شده است.

گفتنی است که سبط ابن الجوزی یوسف بن قزواغلی (۶۵۴ق) نیز کتابی به نام اللوامع فی احادیث المختصر و الجامع دارد که غیر از کتاب حاضر است.

درباره اللوامع طرقي در

منابع کتاب‌شناسی و فهارس نسخ خطی، توضیح و تعریفی ارائه شده و تصویر نامرغوب مورد بحث نیز تنها جزء دوم از کتاب را در بر دارد که شامل مسند عبدالله بن عباس، مسند انس بن مالک و مسند ابی‌هریره است. در الفهرس الشامل، نشانی دو نسخه از این کتاب در کتابخانه‌های علی پاشا و فیض‌الله افندی ترکیه آمده است.

- منابع: الانساب، سمعانی: ۶۲/۴ - ۶۳؛ اثر آفرینان: ۱۰۶/۴ - ۱۰۷؛ بروکلیمان، ذیل: ۶۲۳/۱؛ سیر اعلام النبلاء، ذهبی: ۵۲۸/۱۹ - ۵۲۹؛ الفهرس الشامل، الحدیث النبوی و علومه: ۱۳۳۹/۲؛ لسان المیزان، ابن حجر: ۲۱۳/۱؛ معجم المؤلفین: ۱۸۱/۱؛ میزان الاعتدال: ۸۶/۱؛ الوافی بالوفیات: ۲۸۲/۶.

مباحث موجود: نسخه حاضر جزء دوم از کتاب را شامل است و مسند عبدالله بن عباس و مسند انس بن مالک و مسند

صحابه و سلم تسليماً حسبنا الله و نعم الوکیل.

نسخ معرب، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت (سده هشتم هجری)، عناوین به خط درشت، این نسخه از نظر نوع کتابت حروف عربی و اعراب‌گذاریها و علامتهای به کار رفته در آن قابل ملاحظه است، مقابله شده و علامت بلاغ دارد، نام کتاب در صفحه عنوان بدین نحو درج شده است: «الجزء الثاني من مختصر کتاب اللوامع فی الجمع بین الصحاح و الجوامع... اختصر علی ترتیب تکملة الاحادیث و حذف الاسماء... و تکرار ألفاظها التي جمعها الشيخ الامام الحافظ ابوالعباس أحمد بن ثابت الطرقي الاصبهاني رحمه الله ثم أسند كل

و کرامات، اخبار و متعلقات. مؤلف نخست سندهای خود را به ائمه سلف که منابع اصلی تفسیر اویند، و همچنین به بزرگان عصر و ارباب لغت و ادب و غرایب القرآن در آن روزگار بیان می‌کند، و هنگام تفسیر آیات به تفصیل به مسائل نحو و ادب می‌پردازد؛ به طوری که گستردگی دانش او در این زمینه آشکار می‌شود. در بحث از آیات الاحکام، مسائل فقهی را در سطحی

حدیث ... المسند الیه من رواه ...» در اول نسخه یادداشتی به تاریخ روز جمعه ذی‌قعدة ۷۹۰ دیده می‌شود، در اول و آخر نسخه مهر بیضوی کتابخانه فیض الله افندی و چند یادداشت ناخوانا مشاهده می‌شود. ۴۴۰ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه فیض الله افندی، استانبول، نسخه شماره ۵۰۲.

(۱۰۵۸) الکشف والبيان في تفسير القرآن (=تفسیر ثعلبی)

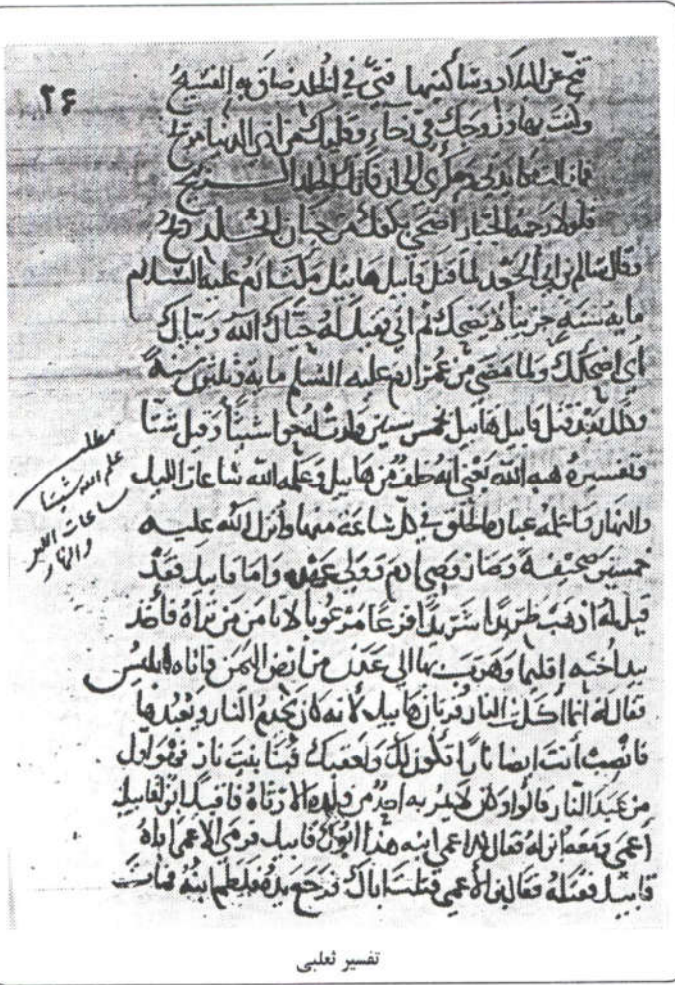
(تفسیر - عربی)

از: ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی نیشابوری (۴۲۷ق)

ثعلبی شافعی از مردم نیشابور و از برجستگان در تفسیر و حدیث و ادب بوده که در کتابهای تراجم از وی با عنوان مقری، مفسر، واعظ، ادیب، ثقة، حافظ، مورخ و صاحب آثار ارزشمند یاد شده است.^۱ از جمله تألیفات ثعلبی، عرائش المجالس فی قصص الانبیاء است که بارها در مصر چاپ شده است.^۲ از مجلس درس تفسیر ثعلبی بزرگان نامداری برخاسته‌اند؛ از جمله: مفسر پرآوازه ابوالحسن واحدی.

تفسیر گران‌سنگ الکشف و البیان که گاهی با انتساب به مؤلف آن، تفسیر ثعلبی و گاهی نیز به دلیل اینکه مؤلف تفسیر مختصری هم داشته^۳، التفسیر الکبیر نامیده می‌شود، مورد توجه و ستایش دانشمندان اسلامی، خصوصاً علمای شیعی، قرار گرفته و مطالب آن در بسیاری از کتب شیعی نقل شده است. این تفسیر مأخذ اصلی نجم‌الدین دایه رازی در نگارش بحرالحقائق بوده و روایات تفسیری را از آن گرفته است.^۴

ثعلبی درباره خصوصیات تفسیرش در مقدمه آن چنین شرح می‌دهد: تفسیری است جامع، مهذب، ملخص، قابل فهم، دارای نظم منسجم و مستخرج از بیش از صد کتاب و مجموعه حدیثی معتبر. گذشته از آنچه شفاهاً از استادان بزرگ که نزدیک به سیصد شیخ و استاد عالی‌قدر دریافت کرده‌ام، از چهارده بُعد به این تفسیر گران‌قدر پرداختم: بسائط و مقدمات، عدد و تنزلات، قصص و نزولات، وجوه و قرائات، علل و احتجاجات، عربیت و لغات، اعراب و موازات، تفسیر و تأویلات، معانی و جهات، غوامض و مشکلات، احکام و فقهیات، حکم و اشارات، فضائل

تفسیر ثعلبی

۱. نک: وفیات الأعیان، ابن خلکان: ۷۹/۱ - ۸۰؛ الوافی بالوفیات، صفدی: ۳۰۷/۷؛ معجم الادباء، یاقوت: ۳۶/۵؛ البداية و النهایة، ابن کثیر: ۴۳/۱۲؛ طبقات الشافعیة الکبری، سبکی: ۵۸/۴ - ۵۹؛ شذرات الذهب، ابن عماد حنبلی: ۲۳۰/۲؛ انبیاة الرواة علی انبیاة النحاة، قفطی: ۱۵۴/۱؛ الأعلام، زرکلی: ۲۱۲/۱؛ معجم المؤلفین، کحالة: ۶۰/۲؛ ربحانة الادب، مدرس: ۳۶۷/۱.
 ۲. معجم المطبوعات العربیة و المعربیة، سرکیس: ۶۳۳/۱؛ استذراکات علی تاریخ التراث العربی: ۳۳۸/۲ - ۳۴۵؛ الفهرس الشامل، مخطوطات التفسیر: ۸۲/۱ - ۸۳.
 ۳. خوانساری در روضات الجنات (۲۴۶/۱) می‌گوید که نسخه‌ای عتیق از التفسیر الضمیر ثعلبی را، که در دو مجلد است، نزد بعضی علمای معاصر خود دیده است.
 ۴. مکتب تفسیر اشاری: ۱۴۰.

سال نهم، شماره سوم و چهارم، شماره پیاپی ۳۳ و ۳۴

گسترده مطرح می‌سازد؛ چنان که در مسئله «نکاح متعه»، «کبائر»، «لمس النساء» و «تیمم» به تفصیل سخن می‌گوید. محمدحسین ذهبی در التفسیر و المفسرون از این تفسیر و مفسر به‌نیکی یاد کرده است و تفسیر او را جزو تفاسیر مأثور (نقلی) ارزشمند قرآن کریم معرفی کرده است. برخی نیز به سبب آنکه مباحث نظری و علمی را در بر دارد، آن را از تفاسیر عقلی دانسته‌اند.

ثعلبی از آوردن روایات خاصه و احادیثی درباره فضائل اهل بیت (علیهم‌السلام) که موردپسند متعصبان عامه نبوده، خودداری نکرده است. این امر، سبب شده که مورد نکوهش آنان واقع گردد و به تکثیر و انتشار این کتاب نپردازند.

روایاتی که درباره فضائل اهل بیت (علیهم‌السلام) در این کتاب نقل شده، مورد توجه علمای شیعی قرار گرفته و علامه مجلسی در بحارالانوار و بحرانی در غایة المرام و آیت الله مرعشی نجفی در ملحقات احقاق الحق از آن بسیار نقل کرده‌اند. مجموعه این روایات که بالغ بر ۴۵۰ روایت می‌شود، در کتابی مستقل با نام اهل البيت عليهم السلام فی تفسیر الثعلبی به همت آقای عادل کعبی گردآوری شده و در سال ۱۴۲۳ق به اهتمام انتشارات دلیل ما در قم به چاپ رسیده است.

نسخه‌هایی از الکشف و البیان در کتابخانه‌های مختلف عالم به صورت پراکنده وجود دارد و اخیراً این کتاب با تصحیحی غیر عالمانه و عاری از اتقان و استحکام لازم در تصحیح و تحقیق، در ده جلد توسط انتشارات دار احیاء التراث العربی در بیروت به چاپ رسیده است.

منابع: التراث العربی: ۳۴۳/۴؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۲۵۵/۱ - ۲۶۶؛ کشف الفهارس: ۷۵/۴ - ۷۷؛ کشف الظنون: ۱۴۹۶/۲؛ فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: ۴۳۲/۱؛ فهرست کتابخانه ملی: ۲۸۱/۹؛ التفسیر و المفسرون، ذهبی: ۲۲۷/۲ - ۲۳۴؛ التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب، معرفت: ۳۴۴/۲ - ۳۴۵؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهشی: ۷۴۳/۱ - ۸۲۴؛ استدراکات علی تاریخ التراث العربی: ۳۳۸/۲ - ۳۴۵؛ الفهرس الشامل، مخطوطات التفسیر: ۸۲/۱ - ۸۳.

نسخه حاضر از سورة مائده تا اوائل سورة اعراف را در بر دارد.

آغاز نسخه: بسم الله الرحمن الرحيم و هو حسبی سورة

المائدة مدنية و قرأها رسول الله ﷺ فی خطبة يوم حجة الوداع و قال يا ايها المؤمنون سورة المائدة من آخر القرآن نزولاً فاحلوا حلالها و حرّموا حرامها.

انجام نسخه: يوم القيامة في الميزان ثم تخرج به تسعة و تسعون سجلاً كلّ سجّل منها مثل مدى البصر فيها خطاياها و ذنوبه فتوضع في الكفة ثم يخرج له كتاب مثل الانملة فيها شهادة ان لا اله الا الله و ان محمداً عبده و رسوله يوضع في الكفة الأخرى فيرجح خطاياها و ذنوبه و نظير هذه الآية قوله....

نسخ، برخی از کلمات معرب، عناوین به خط درشت و نشانها مشکى، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، گویا از سده هفتم هجری، نسخه از انجام افتادگی دارد و در آخر آن چند برگ در تفسیر سورة تکویر درج شده است و در دو برگ آغاز نیز معنای چند کلمه ثبت شده و نام کتاب و مؤلف به خط کهن در صفحه عنوان آمده است، در حاشیه برخی صفحات تصحیحات اندکی به چشم می‌خورد و در بعضی جاها عناوین مطالب مورد بحث در حاشیه درج شده است. ۳۴۰ صفحه، ۱۷ - ۲۰ سطر.

نسخه اصل: مطابق یادداشت اول آن در دانشگاه پرنتون امریکا به شماره ۳۴۸۱ نگهداری می‌شود.

(۱۰۵۹) نجات العباد فی يوم المعاد (فقه امامیه - عربی)

از: شیخ محمدحسن بن باقر اصفهانی نجفی (۱۲۶۶ق) رساله عملیه فتوایی از صاحب جواهر است که برای عمل مقلدان نگاشته است. وی در این رساله احکام طهارت، اموات، صلاة، صوم، اعتکاف، زکات، خمس و ارث را در اوقات مختلف نوشته است. از این رو، نسخه‌های کتاب، از نظر زیادی و نقصان، با هم تفاوت دارند. فقهای متأخر از صاحب جواهر، بر این رساله حواشی و شروحن نگاشته‌اند؛ از جمله، شاگرد برجسته‌اش شیخ مرتضی انصاری (۱۲۸۱ق) نظرهای خود را در هامش نسخه نجات العباد نگاشته است.

منابع: التراث العربی: ۳۴۶/۵ - ۳۴۷؛ الذریعة: ۲۴/۵۹ - ۶۰؛ فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: ۱۵۷۱/۲۱. نسخه حاضر شامل کتابهای طهارت، صلاة، صوم و اعتکاف است و حواشی شیخ انصاری را نیز در بر دارد.

آغاز: کتاب الطهارة و فيه مقدمة و ثلاثة مقاصد و خاتمة

همچنین تلخیصهای متعددی از تاریخ بغداد و از برخی ذیلیهای آن نوشته شده است.

تاریخ بغداد و ذیلیهای آن با مقدمه و تحقیق مصطفی عبد القادر عطا، در ۲۴ جلد، شامل چهارده جلد با عنوان تاریخ بغداد و هشت جلد با عنوان ذیل تاریخ بغداد و دو جلد با عنوان فهارس، در بیروت به چاپ رسیده است.

یکی از ذیل نویسان بر تاریخ بغداد، قوام الدین ابوالبراهیم فتح بن علی بن محمد بنداری اصفهانی، مورخ ایرانی قرن هفتم است. از زندگی او که ظاهراً در شام و عراق سپری شده،

اما المقدمة فیهما فصلان الفصل الأول فی المیاہ و فیه مباحث الأول المطلق بجمیع افرادہ طاهر مطهر للحدث و الخبث.

انجام: و کفارة الاعتکاف ککفارة شهر رمضان علی الأصح و الأحوط مراعاة الترتیب فیهما مثل کفارة الظہار، والله العالم. تمت الرسالة اختصاراً و حواشياً ممّا يتعلق بها علی التمام ممّا ازادہ شیخنا العلامة المرتضی... .

نسخ، سید محمد علی بن جعفر زوین، یکشنبہ دوم جمادی الاولی ۱۲۶۹، نشانیها مشکى، در حاشیہ تصحیح شده و حواشی ای دارد با امضای «تضی»، در اول نسخه صورت خط شیخ مرتضی انصاری درباره حواشی او بر این رساله ثبت شده است. ۱۱۴ صفحه، ۱۹ سطر.

نسخة اصل: واتیکان: نسخة شماره ۱۶۷۸.
المخطوطات العربية فی مكتبة الفاتيكان: ۲۵۰.

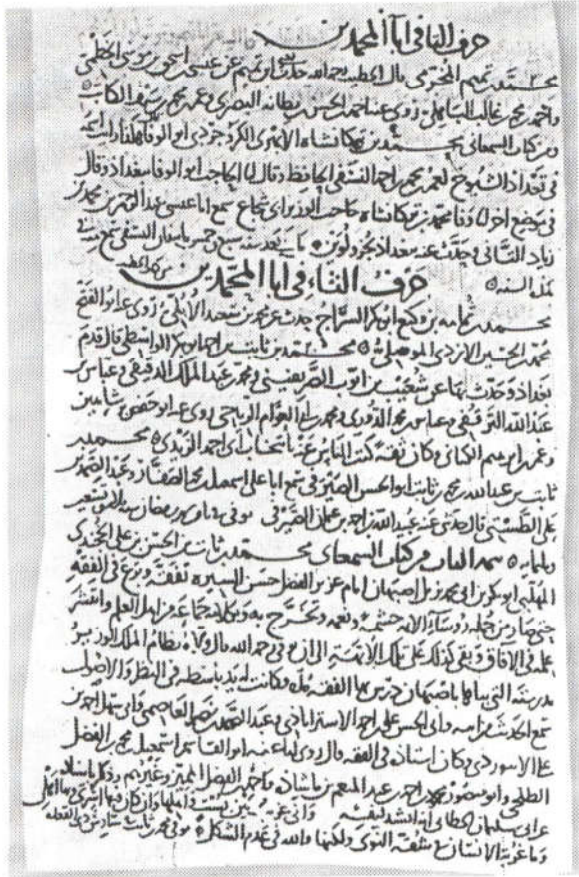
(۱۰۶۰) ذیل تاریخ بغداد (ترجم - عربی)

از: قوام الدین فتح بن علی بن محمد بنداری اصفهانی (۶۴۳ق)

تاریخ بغداد یا تاریخ مدینة السلام اثری بسیار مهم در شرح حال عالمان و محدثان و بزرگان بغداد، تألیف خطیب بغدادی احمد بن علی (۶۴۳ق) است که با مقدمه ای مفصل در وصف تاریخی و جغرافیایی و آثار تمدنی بغداد آغاز می شود. پس از آن، شرح حال ۷۸۳۱ تن از بزرگان بغداد از زمان بنای آن (۱۴۵ - ۱۴۶) تا سال ۴۶۳ با نگاه ویژه به محدثان و عالمان دینی و تاریخ فرهنگی بغداد آمده است.

خطیب بغدادی زندگینامه ها را به ترتیب الفبایی نام شخص و پدر او تنظیم کرده و گاه در حرف واحد یا حتی اسم واحد، ترتیب طبقاتی را اعمال کرده است. در تاریخ بغداد، زندگینامه ها با شرح حال پنجاه تن از صحابه ای که به مدائن وارد شدند، آغاز شده است، و پس از آن، برای تبرک جستن به نام پیامبر، به شرح حال کسانی که نامشان «محمد» است، پرداخته و سپس نام دیگران را به ترتیب حروف الفبا آورده است.

بر تاریخ بغداد ذیلیهایی نگاشته اند؛ از جمله ذیلیهای ابوالبرکات سقطی (۵۰۹ق)، سمعانی (۵۶۲ق) و ابن نجّار (۶۳۴ق). بر برخی از ذیلیهای تاریخ بغداد نیز ذیل نوشته شده است؛ از جمله، ذیل ابن دُبَیثی (۶۳۷ق) بر ذیل سمعانی.

ذیل تاریخ بغداد

اطلاعات زیادی در دست نیست. شهرت اصلی او به سبب تلخیص و تهذیب کتاب زبدة النصرة و نخبة العصرة، در تاریخ سلجوقیان تألیف عمادالدین اصفهانی است، که آن را در ۶۲۳ق به شرف الدین عیسی ایوبی هدیه کرد (چاپ هوتسما، در تاریخ آل سلجوق، ج ۲). به گفته خودش، تاریخ صلاح الدین ایوبی به نام البرق الشامی، تألیف عمادالدین اصفهانی، را تلخیص کرده، و بر تاریخ بغداد ذیلی نگاشته است. وی شاهنامه فردوسی را به عربی برگردانید و در ۶۲۴ق به الملك المعظم

تقدیم کرد (چاپ عبد الوهاب عزّام، قاهره، ۱۳۵۰).

کتاب حاضر که در فهرست آربری و بلوشه با عنوان ذیل تاریخ بغداد معرفی شده است، شامل شرح حال نامیده‌شدگان به «محمد» است، به ترتیب الفبایی اسامی پدرانشان، برگرفته از تاریخ بغداد خطیب بغدادی و ذیل سمعانی بر آن و ذیل دبیتی بر ذیل سمعانی.

نام کتاب در نسخه حاضر «محمدیه» ثبت شده است. اما به سبب افتادگی طرفین نسخه و عدم دستیابی به قرینه‌ای خاص در تشخیص نام مؤلف، راقم سطور اطمینان ندارد که این اثر از بنداری اصفهانی باشد و روشن نیست که آربری و بلوشه با تکیه بر چه قرینه‌ای، این کتاب را از بنداری دانسته‌اند. همچنین مشخص نیست ذیلی که بنداری نگاشته، تا چه اسمی پیش رفته است؛ آیا تنها نامیده‌شدگان به «محمد» را نوشته یا بیش از آن هم نوشته و نسخه‌ای از آن باقی نمانده است.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۱۳۴/۵؛ اعیان الشیعة: ۳۹۳/۸؛ اثر آفرینان: ۷۶/۲؛ بروکلیمان، ذیل: ۳۲۹/۱ و ۵۵۴ و ۵۶۳؛ دانشنامه جهان اسلام: ۲۵۹/۴ و ۲۰۵/۶ - ۲۰۸؛ فهرست نسخه‌های خطی عربی جدید کتابخانه ملی فرانسه، بلوشه: ۱۹۳، نسخه شماره ۶۱۵۲؛ کشف الظنون: ۲۸۸/۱؛ معجم المؤلفین: ۴۸/۸.

طرفین نسخه افتاده است.

آغاز نسخه: محمد بن احمد بن خالد بن خالد بن شبّر ... محمد بن احمد بن ابی دؤاد أبو الولید الایادی القاضی و هو أخو حریز بن احمد. قال و ولاء أمير المؤمنين المتوكل علی الله القضاء بعد ان فلیج أبوه.

انجام نسخه: محمد بن عبد الرحمن بن جعفر ابوالحسن الدقاق سمع أبابکر عبدالله بن زیاد النیسابوری و ابراهیم بن حمّاد القاضی و الحسین بن اسمعیل المحاملی قال حدثنی عنه عبد العزیز بن علی الأزجی و كان ثقة...

نسخ معرب، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، سده هفتم و هشتم هجری، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است، در میان نسخه تملک نجم الدین بن ملا عبد الغفور رشکانی سیودی در ۱۱ رجب ۱۳۳۹ و نام کتاب «کتاب محمدیه» درج شده است و در توضیح آمده که تلخیصی از نامیده‌شدگان به «محمد» از تاریخ بغداد

است. ۲۰۰ صفحه، ۲۵ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستریتی، ایرلند: نسخه شماره ۳۷۵۴.

فهرست آربری: ۲/۴.

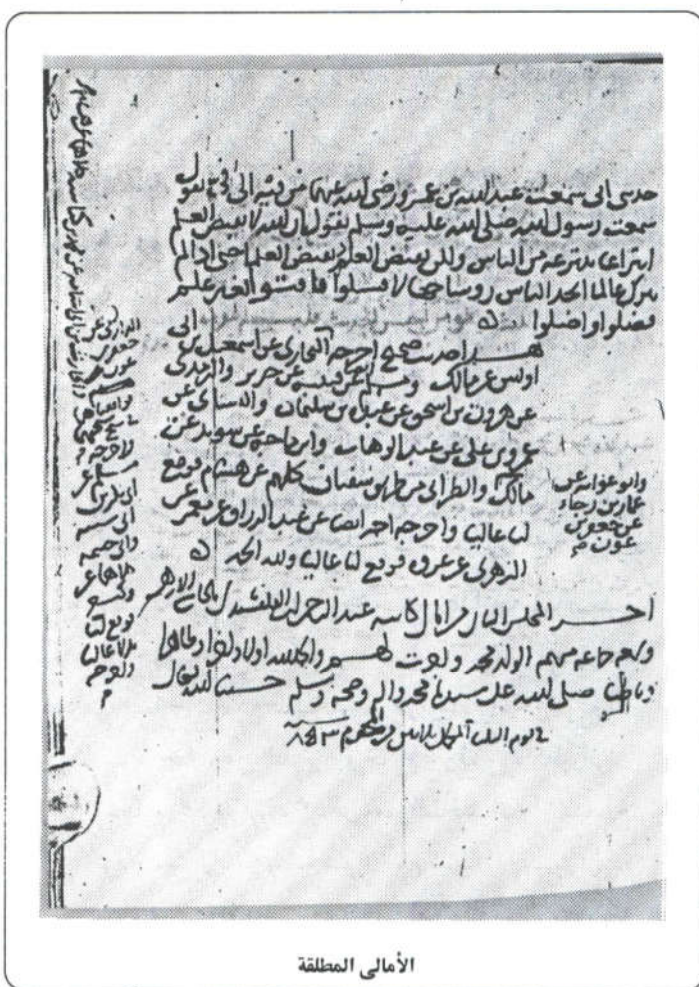
(۱۰۶۱) الأملی المطلقة

(حدیث عامه - عربی)

از: تقی الدین ابوالفضل عبد الرحمن بن احمد بن اسماعیل

قلقشندی قاهری شافعی (۸۷۱ق)

قلقشندی در ششم رجب ۸۱۷ در قاهره به دنیا آمد.

الأملی المطلقة

قرائت قرآن و علوم نحو و حدیث را از پدرش فراگرفت و نزد استادان بزرگ قاهره فقه و حدیث آموخت، تا به مقام استادی نایل آمد و در جامع الازهر املائی حدیث کرد. وفات وی در شب سه‌شنبه سوم شعبان ۸۷۱ در قاهره اتفاق افتاد. محمد سخاوی که با وی معاصر و همکلاس بوده، در الضوء اللامع شرح حال وی را آورده، و با الفاظ مختلف به تحقیر وی پرداخته و در فضل و دانش او تشکیک کرده است. رساله حاضر شامل سیزده مجلس از مجالس قلقشندی

و مدارس و قصرها و پُلها و عجایب بحر نیل و جز آن، در ابواب و فصول متعدد. شباهت دارد با آنچه احمد مقریزی (۸۴۵ق) درباره مصر در المواعظ و الاعتبار فی ذکر الخطط والآثار آورده است.^۱

افندی در این کتاب، تاریخ ملوک و سلاطین مصر را تا سال ۹۰۱ق آورده است. از این رو، فهرست نگاران او را از مردم قرن دهم هجری دانسته‌اند.

دو نسخه از این کتاب شناسایی شده است: ۱. نسخه شماره ۲۲/۱ کتابخانه اوقاف موصل، کتابت شده در ۱۲۲۰ق. سالم عبد الرزاق احمد در فهرست کتابخانه مذکور، کتاب حاضر را با نام احوال مصر معرفی کرده و آن را تلخیص کتاب خطط مقریزه دانسته است؛ ۲. نسخه کتابخانه چستریتی که به خط مؤلف است و از انجام ناتمام مانده و تصویری از آن در دانشگاه کویت موجود است.^۲ تصویر مورد بحث ما نیز از نسخه چستریتی اخذ شده است. آغاز و انجام این نسخه با نسخه قبلی متفاوت است.

بروکلمان در ذیل تاریخ الادب العربی، این کتاب را با نام عجائب الاخبار عن مصر الامصار معرفی کرده است.

افندی در ابتدا فِرَق و مذاهب موجود در مصر را معرفی کرده، پس از آن حدود مصر را تعیین نموده و در ادامه، بابی به ذکر جوامع مصر اختصاص داده و مساجد جامع تاریخی و بزرگ مصر را بر شمرده است. وی در بابهای دیگر مدارس، بیمارستانها و خانقاههای مصر را به تفصیل ذکر کرده و سپس باب هفتم را به آنچه در فضایل مصر گفته شده و باب هشتم را به آنچه در مذمت آن گفته‌اند، اختصاص داده است.

در باب نهم، اخبار اهرام مصر را آورده، و در فصلی مستقل به ذکر برخی از خلیجها و قناطر و برکه‌های مصر پرداخته است. پس از آن، بابی شامل فصول، وقایع مصر در ابتدای ظهور اسلام و پس از آن را آورده و در باب بعدی شدايد و محن و خرابیهای رخ داده در آن کشور را بر شمرده است.

است که در جامع الازهر بر فرزندش محمد و جمعی از طلاب، حدیث املا کرده و خود این مجالس را نگاشته است. وی احادیث را به صورت مسند آورده و هر حدیثی را که از استادان خود شنیده، با ذکر سلسله سند، از استادش تا نخستین راوی حدیث، به تفصیل نقل می‌کند، و پس از نقل حدیث، با سند خود، به تخریج حدیث از کتابهای حدیثی مشهور می‌پردازد و درباره سند و دلالت حدیث بحث می‌نماید و کیفیت حدیث از نظر صحت و ضعف را بیان می‌کند. تاریخ مجلس اول از این مجالس، سه‌شنبه ۲۳ محرم ۸۵۳ بوده، و مجلس دوازدهم در سه‌شنبه ۱۲ ربیع الآخر ۸۵۳ برگزار شده است.

منابع: الضوء اللامع لأهل القرن التاسع: ۴۶/۴ - ۴۸؛ الفهرس الشامل، الحدیث النبوی و علومه: ۲۴۴/۱. نسخه حاضر از انجام افتاده است.

آغاز: بسمله ربّ زدنی علماً قرأت علی الشیخ المسند الأصبیل أبی محمد عبدالله بن محمد أبی بکر الهیتمی رحمه الله و هو أول حدیث قرأته و سمعته علیه ... انّ رسول الله ﷺ قال الراحمون یرحمهم الرحمن تبارک و تعالی ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السماء. هذا حدیث حسن أخرجه احمد و الحمیدی فی مسندیهما.

انجام نسخه: رکعتین قبل صلاة الصبح هذا حدیث صحیح أخرجه ابن حزیمة و الحاكم من طریق اللیث و أخرجاه و الطبرانی ایضاً أخرجه و النسائی من طریق أبی اسحق فوقع لنا عالیاً بثلاث درجات من الطریق الأخيرة و وقع عند الطبرانی.

نسخ، به خط مؤلف، ۸۵۳ق، مؤلف نسخه را تصحیح کرده است و در صفحه عنوان، نام کتاب را چنین آورده است: مسوّدة الأمالی المطلقة من املاء الفقیر الی عفوربه جلّ ذکرة عبدالرحمن بن احمد القلقشندی الشافعی لطف الله تعالی به. ۳۶ صفحه، ۲۰ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستریتی: شماره ۳۴۶۷. فهرست آربری: ۹۳/۲.

(۱۰۶۲) تاریخ مصر (تاریخ - عربی)

از: زین‌الدین معروف افندی (قرن ۱۰)

کتابی است در تاریخ مصر و پادشاهانی که بر مصر حکومت کردند و ذکر ابنیه و مساجد و بیمارستانها

۱. نک: مسوّدة کتاب المواعظ و الاعتبار فی ذکر الخطط و الآثار، تقی الدین احمد بن علی بن عبد القادر المقریزی، تحقیق ایمن فؤاد سید، مؤسسة الفرقان للتراث الاسلامی، ۱۴۱۶ق.

۲. فهرس المخطوطات العربیة المصوّرة الموجودة بمکبة المخطوطات بجامعة الکویت، احمد سعید خازندار: ۲۹۰/۱، شماره ۲۳۵۷.

(۱۰۶۳) دیوان درویش اسرار مولوی (شعر - ترکی)

از: درویش اسرار محمد دده، معروف به اسرار مولوی (۱۲۲۱ق)

درویش اسرار از شعرای ترکی‌سرای استانبول در سده سیزدهم هجری بوده که اشعار عارفانه‌ای سروده و در روش ادبی متأثر از مولوی بوده است. وی تذکره‌ای در شرح حال شاعران متأثر از مولوی نگاشته که به چاپ نرسیده است. در پایان تذکره، این دو بیت را آورده است:

درویش غریب مولوی یم سرمست شراب مثنوی یم
سر تا به قدم نیاز عشقم مستغرق سوز و ساز عشقم
تاریخ وفات وی در عثمانلی مؤلفری ۱۲۱۱ق درج شده، ولی در فهرس المطبوعات الترتکیة ۱۲۲۱ق ثبت شده است. تاریخ سرودن برخی اشعار درویش در دیوان حاضر، ۱۲۱۰ق است. این دیوان شامل غزلیها، مثنویها و رباعیهاست. دیوان اسرار دده در سال ۱۲۵۷ق، در ۱۶۰ صفحه، به چاپ رسیده است.

منابع: عثمانلی مؤلفری: ۸۰/۲؛ فهرس المطبوعات الترتکیة العثمانیة، دارالکتب القومیة: ۹۲/۲.

آغاز: ای کتاب قلمنک بر حرفی دیوان حکم
عقل کل عندنه طفل نوسقخوان حکم
انجام: دو وحله وصلنن اسرار اوطنز

دو جامی نوش‌ایدن میخوار اولمز
نستعلیق، اسماعیل بن مصطفی، ۱۲۲۴ق، در اول و آخر
نسخه مهر بیضوی بزرگ مربوط به کتابخانه حالت درج
شده است، نام دیوان و ناظم در صفحه عنوان چنین ثبت
شده است: دیوان درویش اسرار مولوی، و تملک سید
مصطفی مسعود رئیس الاطباء به سال ۱۲۲۵ق در اول
نسخه دیده می‌شود. ۲۵۴ صفحه، ۱۹ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه سلیمانیه، استانبول ترکیه؛
شماره ۶۹۴.

(۱۰۶۴) تواریخ عباسی (تاریخ - فارسی)

از: ؟
تلخیص و گزیده‌ای از جلد دوم تاریخ عالم‌آرای عباسی، اسکندر بیک ترکمان است در ذکر رویدادهای سی ساله یکم (۹۹۶ - ۱۰۲۵ق) سلطنت شاه عباس صفوی، با اندکی تصرف

بابها و فصلهای پایانی به ذکر ملوک و سلاطین مصر، از ابتدای بنای آن تا عصر مؤلف اختصاص دارد؛ از جمله: باب فی ذکر ملوک مصر من ابتداء عمارتها قبل الطوفان و بعده، فصل فی ملوک القبط، فصل فی ملوک العمالقة، ذکر من ملک مصر من بعد الاسکندر المقدونی، ذکر ملوک رومیة الذین ملکوا مصر، ذکر من ملک مصر من قسطنطنیة، ذکر ما ینسب الی بعض الملوک المتقدم، باب یتضمن ذکر من استقل بسلطنة مصر.

مؤلف در به کار بستن الفاظی همچون «خلیفه»، «ملک» و «سلطان» دقت داشته و برای هر کدام، معنای خاصی در نظر گرفته است.

منابع: بروکلیمان، ذیل: ۹۱۰/۲؛ فهرس مخطوطات مکتبه الاوقاف العامة فی الموصل: ۱۶۵/۱؛ مجلة المورد، المجلد الثالث، العدد الثاني، سنة ۱۳۹۴ق، ص ۲۵۳.

نسخه حاضر مسوده مؤلف است که ناتمام مانده و تنظیم نهایی ابواب و فصول آن انجام نگرفته و برگهای نسخه نیز جابه‌جا شده است.

آغاز: احمدک اللهم یا ذا العز الشامخ المتأزر بالعظمة و الجلال و یا ذا السلطان القاهر الباذخ ... أما بعد فهذه رسالة محكمة النظام واطحة السبیل رابحة المتجر.

انجام نسخه: فأقام فی الملک ثلاثین سنة تنقص سبع شهور و توفی فی ثامن عشرین ذی‌قعدة سنة أحد و تسعمائة فقام بالأمر بعده ابنه السلطان الملک الناصر.

نسخ ناخوانا، به خط مؤلف، بدون تاریخ کتابت (سده دهم هجری)، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیحات بسیاری به خط مؤلف مشاهده می‌شود و متن نیز خط خوردگی دارد، و چون این نسخه پیش‌نویس مؤلف بوده، اضافات در حاشیه دیده می‌شود و ابواب و فصول کتاب تنظیم نهایی نشده است. برگهای نسخه جابه‌جا شده است، در صفحه عنوان یادداشتهای مختلفی درج شده، از جمله نام کتاب و مؤلف که سیاه شده و این مقدار از آن خوانده می‌شود: ... خط المرحوم شیخ الاسلام زین الملة و الدین معروف افندی قاضی القضاة قدس الله روحه. ۲۶۸ صفحه، ۲۵ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی، ایرلند: شماره ۳۸۵۸. فهرست آربری: ۳۹/۴.

(۱۰۶۵) الألفاظ (= الألفاظ الكتابية) (لغت - عربی)

از: عبدالرحمن بن عیسی بن حماد کاتب همدانی (۳۲۰ق)
عبدالرحمن همدانی از کتاب برجسته عصر خود بوده که
نامه‌های امیر همدان بکر بن عبد العزیز بن ابی دلف عجلی را
می‌نگاشت. عجلی در سال ۲۸۱ق از جانب معتضد والی
همدان شد و کاتب همدانی پس از عجلی نیز سالیانی زندگی
کرد و حدود ۳۲۰ق وفات یافت.

سه کتاب از او سراغ
داریم: ۱. صفو الزحاح من مختار
الصحاح، که نسخه‌ای از آن
در دارالکتب مصر موجود
است. ۲. دیوان شعر، که ابن
ندیم از آن یاد کرده و در الدر
الفرید نیز از آن نقل شده
است.^۱ ۳. الألفاظ الكتابية که
نسخه‌هایی از آن در
کتابخانه‌های مختلف عالم
یافت می‌شود و بارها به
چاپ رسیده است.

این کتاب از نفیس‌ترین
آثاری است که درباره لغت
عرب نگاشته شده است.
مؤلف در مقدمه، این اثر را
چنین معرفی می‌کند:
«جمعت فی کتابی هذا لجميع
الطبقات أجناساً من ألفاظ
کتاب الرسائل و الدواوین

البعيدة من الاشتباه و الالتباس، السلیمة من التّعیر، المحمولة
على الاستعارة و التلویح، على مذهب الکتاب و أهل الخطابة
دون مذهب المتشدّقين و المتفاسّحين من المتأدّبین و المؤدّبین
المتکلّفين البعیده المرام على قریبها من الأفهام، فی کلّ فنّ من
فنون المخاطبات، ملتقطه من کتب الرسائل، و أفواه الرجال، و
مُصنّفات العلماء. فلیست لفظه منها إلا و هی تنوب عن أختها
فی موضعها فی المکاتبة، أو تقوم مقامها فی المجاورة إمّا

و تغییر که در نسخه حاضر تا وقایع سال نوزدهم سلطنت شاه
عباس موجود است.

این رساله در فهرست سالار جنگ با نام تواریخ عباسی
معرفی شده و نام گزینشگر به دست نیامده است.

لازم به ذکر است که رساله حاضر غیر از خلاصه عباسی
محمود بن عبدالله نیشابوری و جز تاریخ عباسی جلال‌الدین
محمد منجم یزدی است. (نک: فهرستواره کتابهای فارسی،

منزوی: ۹۶۱/۲؛ فهرست
کتابخانه ملک: ۸۶/۲).

منابع: فهرستواره کتابهای
فارسی، منزوی: ۱۰۲۴/۲.

نسخه حاضر از انجام
افتادگی دارد و تا وقایع سال
نوزدهم سلطنت شاه عباس
را شامل است.

آغاز: سبحان الله ذی
الملك و العظمة و الکبریاء
و الصلوة على محمد و آله
الاصفاء سلطنت حضرت
پادشاه سلطنت اقلیم زیب
افزا و زیب بخش اورنگ.

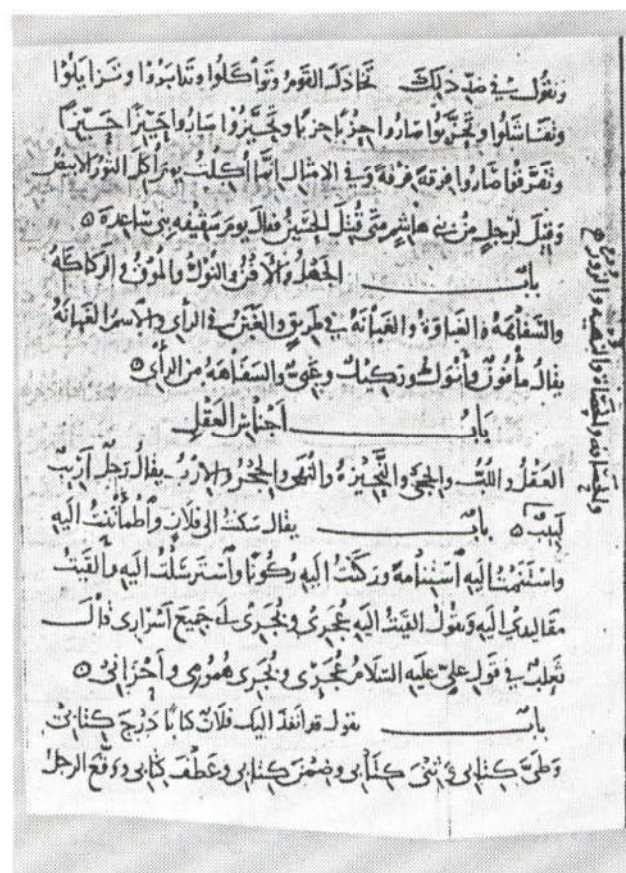
انجام نسخه: قلعه را
خالی کرده راه فرار پیمودند
کشید پل خان بنوعی که در
خدمت اشرف ممهد شده
بود جهت امرا محل بمحل
الکا تعیین نمود عرضداشت

مشعر بر حقایق حالات با روس مقتولین ...

نستعلیق شکسته، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، گویا از
قرن ۱۲ هجری، عناوین و نشانیها در نسخه اصل شنگرف.
۱۹۴ صفحه، ۱۴ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه موزه سالار جنگ، هند:
شماره ۱۷۰.

فهرست نسخه‌های خطی فارسی موزه و کتابخانه سالار
جنگ، تألیف محمد اشرف: ۲۱۰/۱.

الألفاظ الكتابية

۱. الفهرست، ابن الندیم: ۱۶۷.

بمشاکله أو بمجانسة أو بمجاورة. فإذا عرفها العارف بها وأماكنها التي توضع فيها كانت له مادة قوية و عوناً و ظهيراً». این اثر مورد توجه دانشمندان قرار گرفته و ستایش آنان را برانگیخته است؛ چنان که از صاحب بن عباد نقل شده است: لو أدرکت عبدالرحمن بن عیسی مصنف کتاب الألفاظ، لأمرت بقطع یده، فُسئِلَ عن السبب، فقال: جَمَعَ شذور العربية الجزلة فی أوراق سیرة، فأضاعها فی أفواه صبيان المكاتب، و رفع عن المتأدبين تعب الدروس و الحفظ الكثير و المطالعة الكثيرة الدائمة.^۱

قفطی نیز در این باره گفته است: انّ ألفاظ الهمدانی من الألفاظ اللغوية المختارة و هی أحسن ما يستعمله الكتاب.^۲ آلوسی زاده در مقدمه تصحیح این کتاب می نویسد: کتاب لم ینسج علی منواله ناسج و لم یسلک طریق منهاجه ناهج، مشهور عند أرباب اللغة و الأدب، منتزع من أوعية السنة العرب، قديم التصنيف، عجيب الترتيب و التألیف، سليم من الغلط، حسن الأسلوب و النمط.^۳

علامه تهرانی نیز در الذریعة درباره این کتاب می نویسد: لا یستغنی عنه طالب الكتابة.^۴ نظر به جایگاه و اهمیت این کتاب، شروح چندی بر آن نگاشته شده، از جمله:

۱. حسین بن احمد، معروف به ابن خالویه (۳۷۰ق)، کتاب را تصحیح و تعدیل کرده و تعلیقات و اضافاتی در متن آورده است.

۲. ابوالبرکات عبد الرحمن بن محمد بن سعید انباری بغدادی (۵۷۷ق) نسخه‌ای از کتاب را تصحیح کرده و مطالبی از آن را پیراسته و فوایدی بر آن افزوده است.

نسخه ابن انباری به دست آلوسی زاده، مفتی بغداد، رسیده و او به اشتباه متن کتاب را از ابن انباری پنداشته و آن را به نام کتاب ألفاظ الأشباه و النظائر در سال ۱۳۰۲ق در قسطنطنیه به چاپ رسانده است.

۳. محمد بن احمد عمیدی (۴۳۳ق).^۵
۴. ابو القاسم مهدی بن احمد خوافی نیشابوری (قرن ۵ق). نسخه‌ای از شرح وی در کتابخانه ایاصوفیه موجود است و قفطی نیز از آن یاد کرده است.^۶

۵. ابو العباس احمد بن عبدالله، نظم الجواهر فی الألفاظ وی نسخه‌ای در تیموریه قاهره دارد که در ۷۷۴ق کتابت شده

است.^۷

الفاظ دارای ابواب کوتاه فراوانی است. در معجم المعاجم تعداد ابواب کتاب ۳۵۷ باب دانسته شده و فهرست‌نگار کتابخانه ملی ۹۵ باب از آن را از روی نسخه کتابخانه ملی شمرده است. گویا نسخه‌ها در ترتیب و تعداد بابها اختلاف دارند. برخی عناوین بابها از این قرار است: اصلاح الفاسد، اعوجاج الشیء، فحص ازامر، لوم، قرب مسافت، بُعد، امارات، تضجیع، انتظام، تواتر، تأخر، التباس امر، انکشاف امر، اسفار الظلمه، حمل النفس علی المهالك، باب العوائق، الذریعه، تعسر، اقبال امر، اکراه، التجربه، معاونه، عقل، طمأنینه، طی، حل و عقد، التهاب، اطفاء النائرة، اثاره، اخماد، انتساب، مصالحه، محاربه، مقارعه، موضع حرب، انتضاء، هفوه، توبه، تمادی، صفح، عقوبه، دفع، استشاطه، اماته غضب، حقد، مکاشفه، موارد، شاع، ایصال خبر، مضی، بدی الدهر، اوبه، عرجه، تباطی، اعواز، استغناء، تطاول، حرص، اجمل، انحراف، معانده، معاده، حب، اکفاء، قصد، ثقل، نهوض، صرف، اسعاف، فرضه، التماس، تحفظ، مفاجاه، کبر، استحذاء، اجل، کثر، قصد، فض، محق، ترائی، تأخیر، خلاص، رنج، رکس، هام، شمل امر، نکز، کشط، فناء، سبق.

نسخه‌های کهن و ارزنده‌ای از الفاظ در کتابخانه‌های مختلف جهان موجود است؛ از جمله: کتابخانه ایاصوفیه در ترکیه، کتابخانه اوقاف بغداد در عراق، کتابخانه عارف حکمت در مدینه عربستان، کتابخانه سلطنتی برلین در آلمان، متحف بریطانی در انگلستان، کتابخانه چسترییتی در ایرلند، کتابخانه ظاهریه در دمشق و کتابخانه فرهنگستان علوم در روسیه که خصوصیات نسخه‌شناسی برخی از آنها در تاریخ التراث العربی ذکر شده است.^۸

۱. الأعلام، زرکلی: ۳/۳۲۱.

۲. إنباه الرواة: ۲/۱۶۶.

۳. مقدمة كتاب ألفاظ الأشباه و النظائر، چاپ قسطنطنیه، ص ۲.

۴. الذریعة: ۲/۲۹۲.

۵. إنباه الرواة: ۲/۱۶۶؛ معجم المؤلفین: کحالة: ۹/۱۳.

۶. إنباه الرواة: ۳/۳۳۳؛ تاریخ التراث العربی، المجلد الثامن (علم اللغة): ۴۴۷-۴۴۶.

۷. تاریخ التراث العربی، المجلد الثامن: ۳۴۶.

۸. تاریخ التراث العربی، المجلد الثامن: ۳۴۵؛ فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، علوم اللغة العربية: ۶۲.

والحمد لله أولاً و آخراً و صلى الله على محمد النبي و آله و صحابته و التابعين لهم باحسان و سلم تسليمًا.

نسخ معرب، محمد بن علی عتابی، جمادی الآخر ۵۳۹، نسخه بسیار نفیس، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است،

اعرابگذاری و علائم به کار رفته در کتابت نسخه دیدنی است. در صفحه عنوان، نام کتاب و مؤلف چنین درج شده است: کتاب الألفاظ تألیف عبد الرحمن بن عیسی بن حماد الکاتب، در این صفحه یادداشتها و تملکات متعددی به چشم می خورد، از جمله عبارتی بدین مضمون: سقاک الله غیثاً یا ابن عیسی - و أسکنک القصور من الجنان، لقد اتحفت أهل العلم طراً - بألفاظ حوت غر المعانی، و تملک محمد بن عمر بن المحتسب در رمضان المعظم ۷۸۰ و حسن بن عمر بن حبیب در ۷۵۵ و عبدالمحسن بن حمود بن المحسن بن علی بن یوسف

الحلبی و مصطفی بن عبد السلام در ۱۰۷۳ و محمد امین بن عبد العزیز خانجی ۱۲۱۱، و یادداشت مطالعه از عمر شطی حنبلی در ۱۲۱۵ ق. ۱۳۸ صفحه، ۱۵ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی، ایرلند: شماره ۴۱۴۸. فهرست آربری: ۴۹/۵.

(۱۰۶۶) الفائق فی اللفظ الرائق (حدیث - عربی)

از: قاضی ابوالقاسم عبد المحسن بن عثمان بن غانم تنیسی ده هزار کلمه از کلمات پیامبر اکرم ﷺ را در ابواب و فصول متعدد گرد آورده است، و برای سهولت حفظ متعلمان، اسانید روایات را حذف کرده است و احادیث را به ترتیب حروف الفبایی نخستین کلمه هر حدیث آورده و برای هر

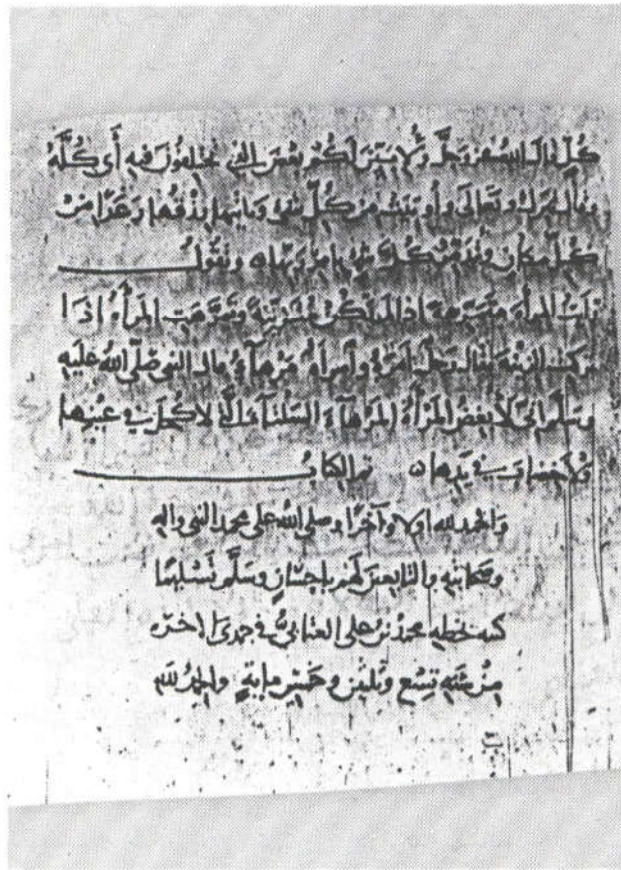
دو نسخه از آن در ایران شناسایی شده است: ۱. نسخه کتابخانه ملی به شماره ۵۰۷ که در فهرست ۸/۸ معرفی شده است؛ ۲. نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی، اهدایی رهبری، مجموعه شماره ۱۴۷۵، معرفی شده در فهرست آقای استادی، ص ۳۷۴.

الفاظ بارها به چاپ رسیده است. قدیم ترین چاپ آن در سال ۱۳۰۲ ق با تصحیح آلوسی زاده بوده، که کتاب را با نام کتاب الأشباه و النظائر با انتساب به ابن انباری به چاپ رسانده است. پس از آن بارها در مصر و لبنان به چاپ رسیده و جدیدترین چاپ آن با تصحیح و مقدمه و حواشی و فهارس دکتر امیل بدیع یعقوب، در سال ۱۴۱۱ ق، به همت دارالکتب علمیه در بیروت، در ۳۶۶ صفحه، به چاپ رسیده است.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۳۲۱/۳؛ تاریخ التراث العربی، فؤاد سزگین، المجلد الثامن: ۳۴۴ - ۳۴۶؛ الذریعة: ۲۹۲/۲؛ الفهرست، ابن ندیم: ۱۳۷؛ معجم المطبوعات، سرکیس: ۱۸۹۷/۲؛ معجم المؤلفین، کحاله: ۱۶۳/۵ - ۱۶۴؛ معجم المعاجم، احمد شرقاوی اقبال: ۱۴۸ - ۱۴۸؛ معجم المعجمات العربیة، وجدی رزق غالی: ۴۰.

آغاز: قال عبدالرحمن بن عیسی بن حماد الهمدانی الحمد لله الذی جعل توفیقنا لحمده نعمة مضافة منه لنا الی سائر نعمه و صلى الله على محمد صفوته و خیرته من خلقه و على آله الطاهرين الأخیار. الصناعات مختلفات و لها درجات متفاوتات فمنها ما یرفع أهله و یشرفهم و یغنیهم عن المساجلة و المكاثرة.

انجام: قال النبی ﷺ انی لأبغض المرأة المرهء السلتاء الئی لا کحل فی عینها و لا خضاب فی یدها، تم کتابت

الفاظ التتابية

حرفی بابی قرار داده و هر باب شامل چند فصل است. در این کتاب، «لا» یکی از حروف دانسته شده و باب مستقلی دارد. مؤلف در مقدمه درباره روش کار خود می‌نویسد:

«جمعت فی کتابی هذا من الألفاظ النبویة والآثار المرویة عشرة آلاف كلمة شرعیة کل كلمة منهن قائمة البناء وافية المعنی ناطقة بالكلمة الحسنی كما أمر الله به و نبیه فقال ادع الی سبیل ربک بالحكمة و الموعظة الحسنیة و ذلك مما قد سمعته من الآداب و الحكم و معجز البلاغة فی منابع الكلم و الرضا یا الحمیدة و الأمثال ... و الأخبار عما كان و يكون و الانذار لذوی العقل ... و حذف منها الأساسید اختصاراً من التطویل و التقیید و رتبته... مجانسة الفنون أبواباً مبوبة و فصولاً مرتبة و ألفاظاً متقاربة

۲. کتابخانه ندوة العلماء لکهنو، کتابت در ۷۴۷ق، به خط سلیمان بن محمد حارثی، شماره ۱۵۸ حدیث.^۱

۳. کتابخانه اوقاف موصل، به خط ملا محمد حافظ، در

۱۲۲۴ق، شماره ۹/۸ مجامیع

خزانه دکتر داود جلبی.^۲

۴. کتابخانه دانشگاه

لیدن، شماره ۳۰۸، کتابت در

۱۰۲۹.

منابع: ذیل بروکلیمان:

۹۳۱/۲؛ الفهرس الشامل،

حدیث النبوی و علومه:

۱۱۴۱/۲.

آغاز: بسم الله الرحمن

الرحیم و الحمد لله... ابو

القاسم عبد المحسن بن عثمان

بن غانم التنیسی رحمة الله

علیه... محمداً صلی الله علیه

و علی آله و سلم مدا الدهر...

ابانة لمنزلته و اشادة لفضیلته

و جعله خیر من كان یدعو

بالهدی و دین الحق.

انجام: یا دنیا اخدمی من

خَدَمنی و اتعبی مَن طلبک. تم کتاب الفایق بعون الله الملك

الخالق...

نسخ معرب، نام کاتب پاک شده است، چهارشنبه ربیع

الاول ۷۵۰، عناوین به خط درشت، در صفحه عنوان نام

کتاب و مؤلف و کسی که کتاب را از مؤلف روایت کرده

درج شده است، در حاشیه تصحیح شده و علامت بلاغ

دارد. ۳۶۶ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه چستریتی، ایرلند: شماره ۳۲۵۰.

فهرست آربری: ۱۰۶/۱.

الفایق فی اللفظ الوراق

یتعلق کل شیء منها بشکله و یشبهه کل فصل منها بفصله یتنوع الفصول علی ما یوافق اول كلمة منها من حروف المعجم لیتیسر علمها علی العالم و المتعلم و یقرب تناولها علی الآخذ لها و یسهل حفظ أفرادها و حملها و ختمت ما فی کل حرف منها علی نسقه بأدعية دعا بها الرسول ﷺ و خص الأمة علیها و ندبهم ترغیباً الیها... و كان الذی دعانی الی ذلك و جمعه و تضمینه هذا الكتاب و وضعه ما ألفت علیه أكثر اهل هذا الزمان من الزهد فی ذلك... و سمیت کتابی هذا بکتاب الفایق فی اللفظ الراقی اذ كان یدعو ما هو فی معناه من الكتب الموضوعیة و کلام سیدنا الرسول صلی الله علیه و سلم یروق کل الألفاظ المسموعة و رتبته علی الصفة المذكورة کالفهرسة ابن التمس فی الخبر و جده و سهلاً فی الحفظ علی المتعلم متى اثر حفظه...».

چند نسخه از این کتاب شناخته شده است؛ از جمله:

۱. کتابخانه چستریتی، کتابت در ۷۵۰ق، نسخه مورد بحث.

۱. فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه ندوة العلماء لکهنو: ۱۱۹.

۲. فهرس مخطوطات مكتبة الأوقاف العامة فی الموصل: ۲۱۵/۶.

۳. فهرس المخطوطات العربية بمكتبة جامعة لیدن، فورهوف: ۷۴.